

**„IGY KELE AZ KINCSES BUDA AZ SZOLIMÁN TEREK CSÁSZÁR
KEZÉBEN” – VERANCICS ANTAL TANULMÁNYA BUDA OST-
ROMÁRÓL ÉS ELFOGLALÁSÁRÓL (1541)**

RAUSCH PETRA

Verancics Antal történetírói munkássága

Verancics Antal a 16. századi magyar történelem egyik legkiemelkedőbb személyisége. Történetírói munkássága mellett – melyről az alábbiakban esik szó – meg kell említenünk politikai, diplomáciai és egyházi tevékenységét is.

Családja délszláv eredetű, birtokaik az oszmán hódítás előtt a mai Bosznia–Hercegovina területén feküdtek, Verancics édesapjának azonban el kellett hagynia ősei földjét a 15. század utolsó évtizedében.¹ Antal 1504-ben született Sebenicóban, ahol fiatalkorát is töltötte.² Tanulmányait nagybátyja, Statileo János³ vezetésével végezte, Padovában magister artium fokozatot szerzett.⁴ A mohácsi csata után nagybátyját követve I. János híve lett, a király, később Izabella királyné megbízásából több kényes diplomáciai feladatot teljesített.⁵ 1549-ben átvált a mai napig tisztázatlan körülmények között I. Ferdinánd magyar király oldalára, ahol a várva várt karriere megindult. 1569-től esztergomi érsek, 1572-ben királyi helytartó, 1573-ban hunyt el Eperjesen.⁶

---

¹ Verancics család neve ezért szerepel a korabeli iratokban Wranchyth-ként. Ld. NAGY 2002 12. k.

² BARTONIEK 1975, 35. Szülőhelyét Paolo Giovionak 1548.-ban írott levelében is említi. Ld. MHH 1857, XX. k. 178.

³ Statileo (vagy a korabeli olvasat szerint: Statilio) János családja ugyancsak szláv eredetű, édesanyja – Beriszló Margit – révén került Magyarországra. Fényes egyházi pályát futott be, majd őrsi prépost lett, I. János híve, amiért a király az erdélyi püspöki székkal jutalmazta 1536-ban. Tisztjét 1542-ben bekövetkezett haláláig viselte. Ld.: NAGY 2002 10. k.

⁴ BARTONIEK 1975 uo., a korszakban a látogatott egyetemek közé tartozott még: Bologna, Ferrara, Krakkó és Bécs. Az itt tanult diákok közül sokan sikeres közéleti pályát futottak be. Verancics idősebb kortársa, és barátja – Brodarics István – is hasonló utat járt be. Ld. BÓNIS 1971, 314., 326.

⁵ Többször megfordult Velencében, Rómában, I. Ferenc francia királynál, és Krakkóban. 1553-ban járt Isztambulban. 1531-es első római útja alkalmával ismerkedett meg személyesen Paolo Giovio-val is, aki akkor éppen az Örök Városban tartózkodott. Ld. BARTONIEK 1975, 36–37., ACSÁDY 1898, 28. GRENDLER 1999, III. 68.

⁶ BARTONIEK 1975 36–37.

Életművét Wenzel Gusztáv három nagy egységre osztotta fel: önálló irodalmi művek, a két isztambuli követjárásáról szóló jelentés és levelezése.⁷ A fennmaradt iratok nagy része a tudományos munkásságához kötődik. Bármennyire is fontos volt számára, hogy a közéletben sikereket érjen el, a legnagyobb értéknek a tudományokkal való foglalkozást tekintette. Azonban diplomáciai, később egyházi tevékenysége oly mértékben lefoglalta,⁸ hogy nem jutott elegendő ideje arra, hogy megvalósítsa élete álmát: megírja a magyar nemzet történetét Mátyás halálától egészen saját koráig.⁹ A *Res Pannonicas*-sal¹⁰ Antonio Bonfini nagyszabású történelmi munkáját kívánta folytatni, ezért kutatott a híres olasz humanista kéziratai után Krakkóban, és nyomozott Brodarics István mohácsi csatáról szóló leírása után is.¹¹ Bonfini kéziratát nem mind találta meg, 1550-ben Révay Ferencről kérte levélben kölcsön a 4. és az 5. decast, és Robertus Winter könyvkiadóval is kapcsolatba lépett a hiányzó részek pótlása érdekében.¹²

Az összefoglaló, liviusi hagyományokat felelevenítő szintézis megírására alkalmasnak tartotta magát, saját személyét is a történetírók közé sorolva: „*scriptores testentur, nosque*”.¹³ A nagy mű megírásához résztanulmányokat készített, történelmi tárgyú dolgozatokat, amelyek nem tekinthetők önmagukban kifejtett, egységes történelmi munkáknak.¹⁴ A hagyatékában található több műnél is felmerült a gyanú, hogy nem Verancsics Antal munkája. Szalay László 1857-ben a *Monumenta Hungariae Historica* sorozat keretén belül jelentette meg az összes történelmi tárgyú művet a Verancsics-hagyatékból. Minden egyes mű szerzőjeként

⁷ MHH XXXII. k. 5. A kéziratokat unokaöccse, Veranics Faustus csanádi püspök gondozta. Ld. BARTONIEK 1975, 38. A kéziratok további sorsára ld. MEMORIA RERUM 1981, 129–148.

⁸ „quicquid in diversoriis per quitem, quae mihi satis exigua, nec omnino integra” Ld.: MHH 1857, XX. k. 181.

⁹ ÁCS 1999, 373. illetve ESZTERGOMI ÉRSEKEK 2003, 266. Emellett foglalkoztatta az ötlet, hogy összefoglalja a magyar egyház történetét is. Ld.: MHH XXXII. k. 23.

¹⁰ Verancsics leveleiben így említi a megírásra váró történelmi munkát, ezért alkalmazzák ezt az alakot (Plur. Acc.) a vonatkozó szakirodalmak is. Ld. BARTONIEK 1975, 35–36.

¹¹ ESZTERGOMI ÉRSEKEK 2003, 264., MEMORIA RERUM 1981, 130., Brodarics idézett írásához ld. „Stephanus Brodericus ... edidit libro, quo Mohacianam cladem est prosequutus.” In: MHH 1857 XX. k. 180. A munka címe: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacs verissima descriptio. Ld. BARTONIEK 1975, 9. Magyar fordítására ld. KARDOS 1983

¹² BIRNBAUM 1986, 234.

¹³ Verancsics Antal nem különböztette meg a történetírókat a többi írótól, az ő fogalomrendszerében minden írástudó scriptores-nak számított. Ld. GÖZSY 2004, 3. illetve „quod tam inerudite ejusmodi eorum nomina ad externos scriptores perferantur” In: MHH 1857, XX. k. 182.

¹⁴ MHH XXXII. k. 23.

Verancsics Antalt nevezte meg.¹⁵ Acsády Ignác 1894-ben az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent tanulmányában másként ítélte meg a problémát. A legtöbb magyar nyelvű szöveg szerzőségét elvitatta az esztergomi érsektől, és két latin nyelvű tanulmányt sem az ő munkájának tartott.¹⁶

Minden történeti tárgyú írásában értekeznek a történelem megírásáról, annak módszereiről, céljairól és hasznáról. Mint minden humanistának, neki is az volt a felfogása, hogy a történetírás alapvető feladata az, hogy a tényeket felidézzék és feljegyezzék, ahogy ezek valóban megtörténtek.¹⁷ A tények felidézése és lejegyzése tudományos kutatómunkán kell, hogy alapuljon. Így fogalmazza meg: „*tibi semper fuit ad indaganda vetera, eaque novis conferenda.*”¹⁸ A megszerzett ismereteket szisztematikus rendszerbe kell foglalni, és az olvasók elé tárni. A tények rendszerezésénél vigyázniuk kell a tudósoknak, hogy a legfőbb szempont – a hitelesség – ne csorbuljon, és az események leírásánál ne ferdítsék el a tényeket, mert azokra a történetírókra, akik ezt megteszik, sanyarú sors vár, ahogyan Paolo Gioviának is kifejti hozzá írt második levelében: „*proprias imaginationes describentes, et propterea vel ab ipso limine rejiciuntur a defaccati iudicii lectoribus, vel secundae lectioni locum apud eosdem non relinquunt.*”¹⁹

Írásaival természetesen saját maga emlékét is fenn szeretné tartani. Humanista jellemvonás az is, hogy számára a történetírás öncél, amit úgy indokol meg, hogy ha valakinek van tehetsége az íráshoz, annak mindenképpen írnia kell.²⁰ Különösen igaz ez Magyarországon esetében, ahol nem sok becsülete van az írott műveknek.²¹

A történetírás emellett moralitást is hordoz magában. A múlt eseményei példaként szolgálnak az utókor számára, a történetíró feladata az, hogy mind az elkerülendő rossz példát, mind a követendő jót papírra vesse és az olvasóközönség elé tárja.²² Verancsics Antal számára a negatív példák különösen fontosak. Élete során szenvedte el hazája közel ötszáz éves múltjának két legnagyobb csapását, ez a két esemény beláthatatlan időre megpecsételte sorsát. Ezért ír Paolo Gioviohoz írt második levelében akkora részletességgel Buda elvesztéséről, mintegy óriási felkiáltójelként akarja az utódok szeme elé tárni az 1541 nyarán lezajlott döbbenetes

¹⁵ GÖZSY 2004, 1.

¹⁶ Uo.

¹⁷ COLLINGWOOD 1987, 110. „*verae cognitionis rerum*” ld.: MHH 1857, XX. k. 180.

¹⁸ GÖZSY 2004, 2., MHH XXV. k. 124–125.

¹⁹ MHH 1857, XX. k. 180–181.

²⁰ BARTONIEK 1975, 39.

²¹ Uo., „*praesertim remotissimae gentis ... pronpinquae, quaeque nulla in ratione rerum suarum curam atque memoriam ponit, praeterquam in catilenis*” ld. MHH 1857, XX. k. 179.

²² „*mandare ad posteros, cura potestiratis*” ld. GÖZSY 2004, 2., COLLINGWOOD 1987, 111.

tényeket.²³ Ehhez a kérdéshez kapcsolódik Verancsics azon célkitűzése, hogy művein keresztül hívja fel a nyugat-európai országok figyelmét a török elleni harc fontosságára, és Magyarország keserves haláltusájára (különösen igaz ez a Buda elfoglalásáról szóló, már említett dolgozatra).²⁴

Történeti munkáin keresztül szeretne volna megérteni, hogy a magyar nemzet hogyan juthatott el a mátyási hatalomtól a végelgyengülésben szenvedő országig. Ezért is választotta Mátyás halálának időpontját munkájának kezdetéül, mivel úgy vélte, hogy ekkor kezdődtek a bajok.²⁵

Ő volt az első magyar történetíró, aki kifejtette írásaiban a történelemről és annak lejegyzéséről vallott nézeteit. Emellett elsőként foglalkozott honfitársai közül a korszak egyik kényes problémájával: a történetíró és a hatalom viszonyával. Buda ostromáról szóló tanulmányában elítélte azokat a történetírókat, akik vagy a pénz, vagy a hatalom hatására fércmunkákat írnak, és véleménye szerint a sorsuk a teljes elfeledettség lesz, bár örökké híresek szeretnének lenni.²⁶ Mindezeket egy olyan történetírónak írta le, akiről a kutatók nagy része azt tartja, hogy pénzért írt.²⁷ A Verancsics által megfogalmazott történetírói modell nehezen volt megvalósítható, és ő maga sem felelt meg ennek. A Paolo Giovióhoz írt levelében több helyen is igen elfogult.²⁸

Forráskritikai módszerei hasonlóan szigorúak voltak. A hiteles történeti mű alapját olyan források képezhetik felfogása szerint, amelyek az író személyes tapasztalatain alapultak, azaz a történetírás alapja az empirikus tapasztalatok össze-

²³ „sic elusi, et in fraudem per incautam credulitatem inducti, visa arcis quoque captivitate”. Ld. MHH 1857, XX. k. 221.

²⁴ GUNST 1995, 69. Hozzá hasonlóan korának tudós magyarjai mind ezért ragadtak tollat, köztük a leghíresebb Verancsics Antal kortársa, elődje az esztergomi érseki székben: Oláh Miklós. Össze szeretne volna állítani a magyar történelem korabeli eseményeit, hogy feltárja a Nyugat számára a török veszély valódi értékét. 1536-ban kezdett hozzá a Hungaria megírásához, amit földrajzi bevezetőnek szánt, aztán következett az Athilla, de akárcsak Verancsics esetében, nála sem követte a tanulmányokat összefoglaló szintézis. Ld. OLÁH 2000, 132–133.

²⁵ GUNST, 1995 uo.

²⁶ „multi multa ...congerunt, qui sive mercede conducti, sive principum jussu texunt historiam... etiam in primordiis suis exhilentur et intereant.” Ld. MHH 1857, XX. k. 180–181. illetve GUNST 1995, uo.

²⁷ Paolo Giovio munkásságát Eduard Fueter jórészt elítélte, sok historiográfus a mai napig az ő véleményére hagyatkozik az íróval kapcsolatban. Ld. FUETER 1911, 52.

²⁸ „Aspirabat etiam Valentinus ad supremam regni gubernationem, huncque in usum multorum studia atque amicitias plane comparabat”. Török Bálintról rossz véleménnyel volt, mert az 1536 folyamán állt át János oldalára, csakhogy akkoriban minden főúr ezt tette. Ld. MHH 1857, XX. k. 225. Az elfogulatlanságtól mentes történetírás sok kockázati tényezőt hordoz magában ld. SALLUSTIUS: De coniuratione Catilinae. 3, 2–3.

gyűjtése és rendszerezése.²⁹ Azonban a szekunder forrásokkal és a nem kortárs munkákkal kapcsolatban tanácstalan, mert azokra nem áll az elmélete.³⁰ Ennek megfelelően az antikvitás és a középkor történeti anyagából is csak azt fogadja el hitelesnek, amelyek földrajzi témájú munkák.³¹

Szkeptikus, pozitivista szemléletmódját magára sem alkalmazza mindig, hiszen Buda 1541. évi vesztét is írott források, és szóbeli beszámolók alapján írta meg, ugyanis az események idején ő Erdélyben tartózkodik.³² Sok munkájához szemtanúktól próbál információkat megszerezni egy adott eseményre vonatkozóan (pl.: közkatonák).³³

Történetírásának tárgya a hadi, politikai és diplomáciai események, emellett érdeklődött a jogi, gazdasági, az alkotmánnyal kapcsolatos, és a nyelvészeti problémák iránt is.³⁴ A társadalomban végbemenő változások nem képezték Verancsics Antal történetírásának tárgyát, az adott társadalmi renddel – mint annak kedvezményezett oldalán élő – tökéletesen egyetértett, a magyar politikai életet felfogása szerint a főrendnek és a köznemességnek együttesen kell irányítania.³⁵

Érdeklődésének középpontjában az ember állt, cselekedetei és természete, számára a legfőbb történelemformáló tényező maga az ember, így az uralkodók, tanácsosai, fejedelmek.³⁶ Saját maga alakítja sorsát, mégis a külső tényezők hatását nem kerülheti el. Verancsics történelemről vallott felfogása átmeneti a középkori

²⁹ BARTONIEK 1975, 40. illetve GUNST 1995, 70–71.

³⁰ BARTONIEK 1975 uo.

³¹ GUNST 1995, uo. Érdekes adalék, hogy a budai töredék előszavában éppen Strabónt bírálja, egy tévedésért: „qui non omnia ex visu scripserunt; aliisque multis omissis nominabo Strabonem, qui... dixit, Savum fluvium in Dravum cadere.” Ld. MHH 1857, XX. k. 179.

³² BARTONIEK 1975, 35., 41. A budai ostrom legfontosabb forrása a „Verancsics évkönyv”-ben található 1541. évet feldolgozó önálló kis tanulmány, nem tudták a kutatók az íróját még beazonosítani, de annyi biztos, hogy a főpap mellett dolgozott. Ld. MEMORIA RERUM 1981, 139–140.

³³ A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1964 I. k. 283–284. Nemcsak közemberektől kért adatokat, politikustársait (köztük Werbőczy Istvánt) is arra buzdította, hogy vessék papírra emlékeiket. Vö. „quod ex hominum relatu non ita recte scribitur historia, ut vel ex ipso usu aut visu bellorum, vel ex annalium lectione.” Ld. MHH 1857, XX. k. 180.

³⁴ BARTONIEK 1975, 41. „Habent Hungari duplicem prolationem, sive usum ... 'c' alterum ... sed huic adjungunt 'z' , in hunc modum: Czecey, Kamonczy. Alterum, quod tota lingua pressiore appulsu ... illisa, ... notam hoc pacto: 'ch'” . Ld. MHH 1857, XX. k. 182.

³⁵ BARTONIEK 1975, 42.

³⁶ A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1964 I. 284. Az uralkodó mellett álló tanácsosok szerepére ld. „saepe multorum principum magnas bene gerendarum expeditionum opportunitates impeditas, audito furore unius impotentis ambitiosi sive invidi”. Ld. MHH 1857, XX. k. 208.

felfogás és modern történetírói gondolkodás között: Isten mindenhatóságát nem kérdőjelezte meg,³⁷ de mint igazi humanista nem szánt neki kizárólagos történelemalakító szerepet, a szerencsét (*fortuna*) és sorsot (*fatum*) is hasonló attitűddel ruházta fel.³⁸

Új fogalmat is bevezetett: ez a *necessitas*. Ide sorolta az ember veleszületett tulajdonságait, az anyagi és gazdasági tényezőket.³⁹ Az emberi jellemet a *necessitas* fogalmkörébe helyezte, így indokolva meg, hogy miért is fontos, hogy a történetíró jellemezze részletesen a történeti személy jellemét. Minden ember jelleméhez köthető egy szenvedély, amely gyakran irányítja az adott személyiség tetteit, és ha az illető komoly hatalommal bír, akkor a történelem menetét is.⁴⁰

A magyar történelem eseményeit az egyetemes történettel együttesen tárgyalta, felismerve a tényt, hogy a magyarországi események mozgatórugóit a külföldi történésekben is kell keresni.⁴¹

Paolo Gioviohoz intézett levél (1548. május 22.); Levél főbb jellemvonásai és keletkezésének körülményei

Verancsics Antal több helyen is utalt arra művében, hogy mikor írta, és a helyszíneket is tudjuk rekonstruálni utalásai segítségével. A bevezetőt Velencében írta, 1548. május 22.-én,⁴² a hozzákapcsolódó levél formájában megjelenő történeti tanulmány előbb készülhetett, 1548 tavaszán. 1547-ben járt Izabella királyné megbízásából Krakkóban, ahol tudósítása szerint megkapta Paolo Giovio művének 28. könyvét,⁴³ azonban a kommentárok megírására nem volt elegendő ideje, mert 1547 tavaszán újra vissza kellett térnie Gyulafehérvárra.⁴⁴ 1548 elején Fráter György küldte újra a lengyel fővárosba, ahonnan azonban nem ment haza, hanem Velence

³⁷ Magyarország 16. századi tragédiáját Isten büntetésének is tartotta. Ld. BARTONIEK 1975, 43. Vö., „szólonk az magyaroknak az ő nagy kevéségekről, mint veszítik Budát el az magyaroktól”. Ld. MEMORIA RERUM 1981, 60.

³⁸ GUNST 1995, uo. illetve COLLINGWOOD 1987, 108. „sed fortuna sponte sua nefario sceleri suffragata, ...perficit fraudem, et Solimano Budam dedit.” Ld. MHH 1857, XX. k. 213.

³⁹ GUNST 1995, uo.

⁴⁰ COLLINGWOOD 1987, 109. „in urbe ... extorquenda cupiditatem suam ...declararet, a qua hactenus semper est habitus alienus”, „caesarem...repertere atque habere, velint, nolint, decrevisse”. Ld. MHH 1857, XX. k. 206., 210.

⁴¹ BARTONIEK 1975, 44. „quem sciebamus hoc anno difficulter expeditionem posse in Hungariam suscipere, propter tumultus Persicos.” Ld. MHH 1857, XX. k. 205.

⁴² MHH 1857, XX. k. 181.

⁴³ Izabella egy lehetséges házassági terv miatt küldte a tudós főpapot Krakkóba. Ld. SÖRÖS 1897, 917. „anno superiore, quum essem in Polonia, liber historiarum tuarum XXVIII. Venit in manus meas” Ld. MHH 1857, XX. k. 179.

⁴⁴ SÖRÖS 1897, 918.

és Róma felé vette az irányt. Ezen az úton készíthette el az említett művet, ahogyan a bevezetőben is utal rá.⁴⁵

Verancsics levelének címzettje Paolo Giovio, Nocera püspöke, humanista történetíró, a Szent Szék belső embere.⁴⁶ Verancsics Antallal 1531-ben ismerkedett meg Rómában, amikor a magyar diplomata az Örök Városba zárandokolt, hogy uralkodójáról levetesse az egyházi exkommunikációt. Paolo Giovio ekkor már több magyar humanistával is kapcsolatban állt (pl.: Brodarics István, Oláh Miklós).⁴⁷ A későbbi évek folyamán levélben érintkeztek egymással, ahogy az 1539. január 20-án keltezett írás is bizonyítja.⁴⁸ A levelet Verancsics Budán írta, és közölte benne barátjával, hogy lefordította „Commentario de le cose de’ Turchi” című értekezését olaszról latinra, I. János király kérésére, hogy a török veszéllyel és annak hatásával az európai politikára tisztában legyenek a magyar előkelők.⁴⁹ A Commentariót Paolo Giovio 1531. év folyamán írta, V. Károly német–római császárnak és spanyol királynak dedikálva, áttekintette a török veszély kiinduló okait, az eddig lefolyt oszmán hadjáratokat, és az Oszmán ház felemelkedését koráig, különösen pozitívan rajzolva meg I. Szulejmán alakját.⁵⁰ I. János király, mint művelt és magasan képzett uralkodó,⁵¹ felismerte ebben az írásban a lehetőséget arra, hogy országának vezető politikusaiban tudatosítsa, hogy az Oszmán Birodalomban és perifériáján történt események szerves egészet alkotnak a Nyugat–Európában történtekkel.⁵² A rendszeres levelezés azonban az 1540-es évek elején megszakadt,

⁴⁵ SÖRÖS 919. „quod Romam quoque per totum Aprilem cogitem, quo tempore et consuetudinem intermissam praesentibus officiis apud te curabo sarcierendam” Ld. MHH 1857, XX. k.181.

⁴⁶ Tanulmányomnak nem célja, hogy részletesebben tárgyaljam Paolo Giovio életét, Verancsics Antal töredékéhez kapcsolatos adatokat használtam fel munkám során. Paolo Giovioról átfogó, színvonalas munkát írt: ZIMMERMANN 1995. Rövid életrajzára ld. GRENDLER 1999, III. 68. Érdekes adalékokat lehet találni még az olasz humanistára vonatkozólag: JANKOVITS 1996, 173–174. illetve BURKE 1999, 120.

⁴⁷ Brodarics jó barátja volt, történeti munkájának 23. és 28. könyvéhez (1526–1529 közötti események) használja fel információit. Ld. SÖRÖS 1907, 26. illetve SULICÁ 1907, 101.

⁴⁸ SULICÁ 1907, 131.

⁴⁹ Uo. az említett levél magyar fordítását ld. KLANICZAY 1982, 714–715.

⁵⁰ ZIMMERMANN 1995, 121–122.

⁵¹ BARLAY 2001, 54.

⁵² SULICÁ 1907, uo. Paolo Giovio munkája reális, nem moralizáló, és sok új információval szolgált a korabeli európai politikai életnek a számukra ismeretlen Oszmán dinasztia történetéről. Itáliában 1533, 1535, 1538 folyamán nyomtatták ki, Párizsban pedig 1538-ban jelent meg. Verancsicsnak egy saját példányt jutott el a főpap. Ld. ZIMMERMANN 1995, 123.

Verancsicsot saját érvényesülési problémái és Fráter Györggyel vívott harca foglalja le. A következő, Giovióhoz írt levél dolgozatom tárgyát képező írás, 1548-ban keltezett.⁵³

Az olasz humanista főpap arra kérte fel Verancsicsot, hogy ellenőrizze le az addig már megjelent, vagy megírt műveinek magyar vonatkozású információit.⁵⁴ Giovio kérése szorosan összefügg forrásgyűjtési technikájával. Legfőbb forrásnak saját tapasztalatait tartja, aztán következik az események irányítóitól („*quorum ductu atque auspiciis bella geruntur*”),⁵⁵ és a közemberektől szerzett információk, a legutolsó helyre sorolta az írott források használatát, és jórészt a legrégebbi korok eseményeinek elemzésénél tartotta indokoltnak használatukat.⁵⁶ Ezért volt arra szüksége, hogy az általa személyesen nem tapasztalt eseményekkel kapcsolatban megkérdezze az illetékes személyeket.

Paolo Giovio 45 könyvet felölelő történeti munkájában a 13. könyvben foglalkozott az 1514-es eseményekkel, a 23. könyvben a mohácsi csatával, a 28. könyvben az 1526–1529 korszakkal, míg az 1538–1541 között történeteket a 39–40. könyvben dolgozta fel.⁵⁷ Verancsics bevezetőjében azt írta, hogy a 28. könyvet kapta kézhez 1547-ben Krakkóban,⁵⁸ és hogy ehhez a könyvhöz fűz kommentárokat. A szöveg tartalmát tekintve azonban ez az állítás korántsem megalapozott. Több helyen nem magyar vonatkozású eseményeket tárgyalt,⁵⁹ illetve a dolgozat jelentős többségét adó budai események a 39–40. kötetben találhatóak.⁶⁰ Verancsics valószínűleg több könyvet is megkapott Gioviótól, hogy lektorálja, de Verancsicsnak csak 1548 tavaszán volt ideje vele foglalkozni, köztük a 28. könyvvel.

⁵³ SULICĂ 1907 uo. A megszakadt kapcsolat felelevenítéséről beszél Verancsics a bevezetőben is: „Cupiens ego veterem meam erga te observantiam novo quopiam studio in memoriam tibi revocare”, és így folytatja: „consuetudinem quoque diu iam intermissam prasantibus officiis”. Ld. MHH 1857, XX. k. 181.

⁵⁴ SULICĂ 1907, 121–122.

⁵⁵ MHH 1857, XX. k. 180.

⁵⁶ SULICĂ 1907, 29–30. Ez a felfogása vezetett oda, hogy a modern kori historiográfusok komoly kritikával illeték személyét. Ranke az egyetlen, aki azt állítja róla, hogy nem ferdített szándékosan történeti munkáiban, és hogy nem volt fizetett udvari történetíró. Ld. SULICĂ 1907, 54., Eudard Fueter 1911-ben megjelent összefoglaló munkájában ambivalens képet festett személyéről. Véleménye szerint a zszurnalista történetírás megalapítója, aki saját olvasóit hiszékenynek és tudatlannak gondolta, emellett Fueter elismerte, hogy Giovio haladt túl először az ország-történetírás korlátain. Ld. FUETER 1911, 52–53, 54. illetve BIRNBAUM 1986, 235.

⁵⁷ SULICĂ 1907, 3–4.

⁵⁸ MHH 1857, XX. k. 178.

⁵⁹ „De uxore tyranni Roxolana...” Ld. MHH 1857, XX. k. 193–194. Szulejmán második feleségéről, Roxolanéről ír.

⁶⁰ Ezt a két könyvet az 1540-es évek elején publikálta Giovio. Ld. ZIMMERMANN 1995, 123.

Verancsics munkájának praefatiójában hangsúlyozza Giovio és Livius közötti párhuzamot („*tametsi Livianus haberi non ...contendis, ...tamen omnibus doctis is esse existimaris*).⁶¹ Saját magát mentegeti, hogy ő ilyen nagy feladatra nem érdemes, és nem képes helyes ítéletet alkotni („*non audeo*”, „*nihil dicam*”).⁶²

A műfaj meghatározása, szerkezeti struktúra jellemzése

Verancsics Antal írásának műfaját nehéz pontosan meghatározni. Szalay László a Monumenta Hungariae Historica sorozatban a levelek közé sorolta, nem a történeti tárgyú munkák közé.⁶³ Szalayt a formai és szerkezeti sajátosságok vezették, tudniillik levél (epistula) formájában küldte el Paolo Giovióknak,⁶⁴ illetve a többi történeti munkájához képest ez a műve nem csak egy adott problémakört jár körbe, többször hosszabb–rövidebb kitérőt tesz.⁶⁵

Az író saját munkáját szerényen a „cartula” kifejezéssel jellemezte, amely kis iratot, feljegyzést jelent,⁶⁶ használja még rá a „studiumot”, hogy így különböztesse meg attól a munkától (historiae, liber historiarum), amelyet Paolo Giovio alkotott.⁶⁷ Ennek megfelelően Verancsics magára vonatkoztatva nem alkalmazza a scribo igét, hanem enyhébb kifejezéseket ír: incidi, contuli, annotarem.⁶⁸

Bartonek Emma véleménye szerint a munka levél keretébe ágyazott kerek történeti monográfia Buda elfoglalásáról, rövid bevezetővel kiegészítve.⁶⁹ Ő is figyelembe vette a formai sajátosságokat, de a levél formán a humanista epistula fogalmát értette. A humanista literatúra egyik sajátos műfaja volt az epistula.⁷⁰ A levél kerete lehetett egy értekezésnek, mint a könyvek elé írt ajánló levelek is mutatják.⁷¹ A másik eshetőség, hogy levél formájában írják meg az értekezést.⁷² A

⁶¹ MHH 1857, XX. k. 178.

⁶² MHH 1857, XX. k. 178.

⁶³ MHH 1857, XXXII. k. 6.

⁶⁴ Munkája egy részét előre eljuttatta Paolo Giovióknak: „et ad te... praemittere, decrevi.” Ld. MHH 1857, XX. k. 181.

⁶⁵ „Sed ad rem, qua fortasse nimis crebro digredior. Ignosce velim.” Ld. uo. 197.

⁶⁶ chartula, ae f: kicsinyített, carta, ae f főnévből, egy kis irat, jegyzék, levélke, feljegyzés. „in has cartulas contuli” Ld. uo. 180.

⁶⁷ Uo. 178, 180, 181.

⁶⁸ Uo. 180, 181, 182.

⁶⁹ BARTONIEK 1975, 38–39.

⁷⁰ KLANICZAY 1985, 37.

⁷¹ Ahogyan azt például Pietro Ransano (Petrus Ransanus) magyarokról szóló történeti munkájának Mátyás királyhoz szóló ajánlásán is megfigyelhető. Ld. RANSANUS 1999, 196–197.

⁷² KLANICZAY 1985, 38. Ilyen epistulának tekinthető Szerémi György: Epistola de perditione regni Hungarorum című munkája, aki Verancsicshoz szorososan kötődött, neki ajánlja művét. Ld. BARTONIEK 1975, 57., 60. Vö. SZERÉMY 1961, 11.

humanista tudósok általában levelezés útján tartották egymással a kapcsolatot, ez volt a legkézenfekvőbb kommunikációs csatorna a korban az öreg kontinens egymástól távol eső vidékein élő értelmiségiek számára.⁷³ „*Societas litteraria*” levelezésének közös nyelve a középkori barbárságtól megtisztított, antik mintákra épülő latin nyelv volt, emellett létezett egy nemzetközileg elfogadott „kódrendszer” is, amelynek jelentésével minden humanista tisztában volt.⁷⁴ Így a korabeli értelmiségi tudta, az antikizáló irodalmi tolvajnyelv alapján, hogy ha szarmata népről ír valaki, akkor azon a lengyeleket kell érteni, ha pedig trójaiakról beszél, akkor azok a törökök.⁷⁵ Annak, hogy az irodalmi levelezés ilyen egységes jelleget öltött, az volt az oka, hogy a levél írója és olvasója egy körből származott, műveltségük és tájékozottságuk hasonló pályán mozgott.⁷⁶ A levélírás a kapcsolattartás egyik eszköze volt, de emellett a 16. században a művelt emberek művészetnek is tartották, antik minták alapján.⁷⁷ Rotterdami Erasmus oktató könyvet írt a levélírással kapcsolatban, *Hogyan írjunk levelet* címmel, amelyben felvázolta a levél műfaját, és a tökéletesen megalkotott episztula jellemzőit.⁷⁸ A humanisták kezei alól kikerülő epistulák mintaadóak voltak, melyeket a publikációval számolva illetve annak kedvéért készítettek. A korabeli episztográfia antik mintaképe Cicero volt, akinek lebilincselő, választékos, de egyben egyszerű stílusa követendő példa volt az írók számára.⁷⁹ A humanista levelek nem a tudóskodás, vagy a fennkölt stílus eszményképei, hanem legtöbbször érdekesítő olvasmányok, amelyek szellemi értékük mellett az író személyiségét, érzelmeit is tükrözik.⁸⁰

A vizsgálódásunk tárgyát képező írás az epistula mindkét válfajába besorolható lenne, mert a történeti értekezésnek levél ad keretet, de maga a munka is levél formátumban íródott. A műfaji nehézségekhez hozzájárul az a külső tényező is, hogy Verancsics Antal minden kisebb történeti tárgyú dolgozatát, írását az összefoglaló *opus magnum* előtanulmányainak tekintette.

A történeti tanulmány szerkezetére hatással voltak keletkezésének körülményei. Ennek a munkájának a megírását Verancsics nem tervezte előre, hanem felkérésre készítette el. Ezért első ránézésre úgy tűnhet, hogy a dolgozatnak nincsen belső struktúrája, logikai szerkezete. Erre a megállapításra a sok kitérő láttán juthatunk, amit maga is érzett, mert így mentegeti magát humanista barátja előtt:

⁷³ FINÁCZY 1986 187. Így érintkezett Verancsics a kor szellemi vezetőjével, Erasmussal is.

⁷⁴ KLANICZAY 1985, 38.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ MARKIS 1976, 117.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo. 118–120.

⁸⁰ Uo. Verancsics Antal többször kiszól levelében, a magyarság nehéz, szívszorító helyzetét taglalva. Ld. MHH 1857, XX. k. 192. „dum annum malum aut paulo plures libertate in magna servitute et periculis, metuque protrahamus.

„*rerum enim nostrarum pelagus hiscens, dum vel unam tractare aggredior, agmine sese exerunt, et evagari calamo latius libet.*”⁸¹ Mégis alaposabban megvizsgálva a szöveget, felfedezhetjük benne a logikus elrendezésre való törekvést.

A szövegben több rövid, érdekes „sztori” közé van beékelve két kerek történet. Az első Werbőczy István Budán való működése a város elfoglalása után és kétes körülmények között végment halála, a második – a szöveg majdnem mértani közepén kezdődő – leírás Buda török megszállásáról.⁸² A főkancellár életének utolsó hónapjait Verancsics Buda elfoglalása előtt írja le, mintegy előre vetítendő Werbőczy István későbbi sorsát. Több funkciót is szánt ennek az író. Egyrészt ilyen eszközökkel szeretné dramatizálni, feszültté tenni a mű hangulatát, másrészt pedig, mivel Werbőczy szerepe a város elvesztésében már akkor is komoly vitákat kavart, hogy Paolo Giovio – aki személyesen ismerte a volt nádort, – sorsának későbbi alakulásának tükrében szemlélje a kancellár 1541. augusztus 29-én tanúsított magatartását.⁸³ A többször előforduló ismétlésnek is hasonló dramatizáló szerep jut a műben. A 198–199. oldalon pár szóval összefoglalta, mi történt az után, hogy a magyar előkelők elhagyták Budát, ezt később a 211–214. oldalon részletesen kifejtette.⁸⁴ Az ismétlések közé számíthatjuk azt is, hogy a már tárgyalt eseményeket a 218. és 219. oldalon annalisztikus formában újra az olvasók elé tárta. Nem véletlenül ismételte el az 1541. augusztus. 27–29. között történt eseményeket még egyszer, összegezni próbálta ilyen módon a történetet, tudatosítani akarta Paolo Giovióban, hogy ez mekkora horderejű esemény volt.

A már említett rövid „szösszenetek” (nyelvtani értekezés Mohács és Visegrád nevének helyesen írásáról, a török szultánnak küldött ajándékok, a magyar urak vitája a szultán invitálásának elfogadásáról, Török Bálint későbbi sorsa, Szulejmán szultán és feleségeinek kapcsolata)⁸⁵ érdekessé teszik a történetet, színesítik az elbeszélést, és a később kifejlődő dráma előzményeül szolgálnak. Minden oldalról megismerteti olvasóit Verancsics a történetekkel, és azokban részt vállaló személyekkel kapcsolatban. Szulejmán szultán jellemét és a róla kialakult képet („tyrannus”, „invictus caesar”, „inclytus caesar”)⁸⁶ érdekesen árnyalta, hogy enged

⁸¹ MHH 1857, XX. k. 197.

⁸² Uo. 186–192., 201–224.

⁸³ SULICÁ 1907, 110. Paolo Giovio megörökíti Werbőczy személyét *Historiarum sui temporis* című munkájának II. könyvében (II. 351. c.), Verancsics, bár fiatal korában pártfogoltja volt a Hármaskönyv szerzőjének, nyíltan kijelenti, hogy ő erősködött azzal kapcsolatban, hogy fogadják el a szultán ajánlatát. Ld. SZALAY 2000, 73.

⁸⁴ A 199. oldalon utal rá, hogy később részletesen leírja az eseményeket: „urbana exacta, nunciatum est in arcem a iudice civitatis, ut postea dicemus,” – a 211. oldalon: „Nicolaum Turcovium ...” kezdetű fejezetben tárgyalja.

⁸⁵ MHH 1857, XX. k. 182–183., 183–184, 185–186, folytatva 224–226, 193–194.

⁸⁶ Uo. 194., 201. és 205, 205.

második felesége, Hurrem intrikáinak és engedelmeskedik nekik.⁸⁷ Török Bálint egyéni sorsának alakulása szájalmat is kelthetne, ha csak elfogásának indokát és körülményeit néznénk (185–186), azonban Verancsics munkájának legvégén bemutatta a hősies magyar katona jellemének árnyoldalát is (224–226, „*sed crebrae transitiones, ... aestimationem eius atque constantiam suggillaverant.*”).⁸⁸ A gazdag, jobb reményű főúr tragédiája morális példát hordoz magában. Verancsics nem véletlenül tette tanulmányának legvégére Török Bálint rövid jellemrajzát és sorsának beteljesülését, ezzel a „csattanóval” szerette volna felhívni a magyar vezetők figyelmét, hogy ez az életforma nem követhető, és hogy hova a vezet a kevélység.

Verancsics Antal a 197. oldalon kezdte el tárgyalni tanulmányának fő témáját: Buda török megszállását. A 197–201. oldalon a szultáni sátorba érkező főuraknak előadják a szultán „kérését”: adják vissza Budát, és kárpótlásul megkapják Erdélyt és a Részeket. A szultán azt is megígéri, hogy ha János Zsigmond felnő, visszakapja a magyar fővárost, addig a fényes padisah megvédi a fenyegető német veszélytől.⁸⁹ Ekkor érkezünk el a tragédia teljes kibontakozásáig, amit Verancsics a magyar urak beszédével nyitott meg. A beszéd körülbelül a munka mértani közepén helyezkedik el, ami az oráció és az utána következő események fontosságát emeli ki.⁹⁰ A dolgozat eddigi része előkészítés volt a második részhez, az abban megfogalmazott események fokról fokra közelítettek a végkifejlethez, Buda elvesztéséhez. Nem véletlenül egy fiktív szónoki beszéd a nyitány, hiszen a szónoki oráció az antik minták értelmében különösen fontos pillanatban kell, hogy elhangozzék, amikor lehet egyaránt előre és hátra is tekinteni, és hogy megvilágítsák az események menetét.⁹¹

Míndezen alapján elmondható, hogy a műnek van szigorú logikai elrendezése és szerkezete, a struktúrát felbontani látszó kitérések fontos részinformációkat közölnek az érthetőség kedvéért, és előzményként állnak a fő esemény Buda elfoglalása előtt.

Céltűzés, források

Verancsics ezt a tanulmányát felkérésre készítette el, ezért elsődleges célként Paolo Giovio hibáinak, tévedéseinek kijavítását, illetve a munkában található magyar vonatkozású események kommentálását kell feltüntetni.⁹² Ezzel szorosan össze-

⁸⁷ Paolo Giovio és Verancsics is a szultána európai irodalomban ismertebb nevét a Roxolanét használja. Hurrem lassan elérte, hogy Szulejmán első felesége, Máhidevrán háttérbe szoruljon, és saját fiát – Szelimet – jutatta trónra. Ld. KÁLDY–NAGY 1974, 131–132.

⁸⁸ MHH 1857, XX. k.125.

⁸⁹ Uo.198.

⁹⁰ Uo. 201.

⁹¹ SZILÁGYI – RITOÓK – SARKADY 1968, 627.

⁹² Verancsics természetesen a tévedéseket nem Paolo Giovio hibájának tudta be, hanem a

függ Verancsics azon törekvése, hogy felhívja a nyugati országok figyelmét a magyar nemzetre, akik nem igazán ismerték azt az országot, amely napról napra élet-halál harcot vív a terjeszkedő Oszmán Birodalommal („*quod tam inerudite eiusmodi eorum nomina ad exteros scriptores perferantur, ... qui Joannis regis cognomen describens Joannem de Baida appellavit.*”).⁹³ A nyugati országok figyelmének felhívása tágabb értelemben is vehető: megértetni a nyugati keresztény államokkal azt, hogy a magyarság sorsán múlik a nyugati országok jövője is. Erre a célra tökéletes alkalom volt Buda elvesztésének leírása, amely sokkolta akkoriban a közvéleményt. Tanulmányának tanító célzatot is tulajdoníthatunk, hiszen Paolo Gioviónek segített ezzel a dolgozattal a magyar történelem eseményeivel kapcsolatban tisztán látni. A magyar nemzet felé pedig erkölcsi tanítást fogalmazott Verancsics, arra hívta fel a honfitársai figyelmét, hogy hova vezet a túlzott gőg, hatalomvágy (ld. Török Bálint), a mértéktelen naivitás (Werbőczy István), de a legfontosabb tanulság az lehet a magyarok számára: ne bízz a törökben! Ezt többször is hangsúlyozta a negatív töltetű jelzők és főnevek használatával, illetve a törökök cseleinképlésének leírásával.⁹⁴

Forrásai felsorolásánál meg kell jegyezni, hogy az annyira áhított „*ex ipso usu aut visu*” nem teljesülhetett ebben az esetben, mert Verancsics Buda elvesztésekor Erdélyben tartózkodott. Ezért „*ex hominum relatu*”-ra, azaz az emberek elbeszéléseire kellett hagyatkoznia. Ilyen módon juthatott hozzá információkhoz Werbőczy utolsó hónapjairól,⁹⁵ Török Bálint sorsáról és a szultán magánéletéről, illetve feleségeiről. Az utóbbival kapcsolatban értesüléseket szerezhetett Werbőczy isztambuli követjelentéseiből és beszámolóiból, amelyekre a tanulmányban is utalt.⁹⁶

---

mellette dolgozó titkároknak, segédeknek: „*Incidit tamen in nonnulla, quae visa sunt aut amanuensium scribendi incitamentum aut referentium indiligentiam adhiisse.*” Ld. MHH 1857, XX. k. 179. Paolo Giovio alkalmazásában komoly segéd apparátus dolgozott, akiknek a történeti munkák megírásának előkészítése volt a feladata. Ld.: SULICÁ 1907, 38.; „*ut de his, quae in tuo libro repereram, annotarem.*” Ld. MHH 1857, XX. k. 182.

⁹³ Uo.

⁹⁴ „*nulla enim Turcae perfidia, nullis mendaciis, nullis dolis, quos in Christianos expedit, deteriores fiunt apud suos.*” Ld. MHH 1857, XX. k. 216., Mohamed belgrádi és szendrői pasa intrikái a magyarok ellen: 214–217.

⁹⁵ A hallomásból hallottakat is megerősíti többszörösen Werbőczy esetében, nem véletlenül, mert akkor még két élő magyar politikust (Fráter Györgyöt és Petrovicst Pétert) érintette a megjegyzés: „*ea vox notata ab amicis, creditumaque haud falso authore, collegas suos castigasse.*” Ld. MHH 1857, XX. k. 189.

⁹⁶ „*collega nostro Stephano Verbucio, ... his de rebus oratore, partim ex ipsiusmet nuncii literis quoque cognovimus.*” Ld. MHH 1857, XX. k. 202. ; Werbőczyt királya háromszor küldte Isztambulba követségbe, ahogy arról maga Verancsics tudósít minket: „*porro ter orator ad Solimanum missus...*” Ld. MHH 1857, XX. k. 186., a harmadikról 1541 elején tér meg. Ld. MEMORIA RERUM 1981, 51.

Lelkiismeretes kutatóként, bár felhasználta a kétes értékű forrásokat és nem teljesen megalapozott információkat, de kifejezte, hogy nem vállal értük felelősséget, ilyenkor a mondatot a szokásos „fertur”, vagy „dicitur” igékkal kezdte. Tanulmányában hét alkalommal élt ezekkel a szavakkal.⁹⁷

Antonio Bonfini munkáját használta fel Strabón tévedésének leírásánál, Visegrádi királyi vár jellemzésénél, és Aquincum nevének megmagyarázásánál.⁹⁸ A történeti földrajz fontos része volt a humanista történetírásnak, Verancsics ezért is tért ki hosszabban a földrajzi tévedések tárgyalására, és a nevek helyes leírására.⁹⁹

Az adott szövegrész pontosságát, részletességét megvizsgálva arra a megállapításra juthatunk, hogy Verancsics ilyen szintű összefoglalót nem alkothatott meg csak hallottak alapján, szüksége volt írott forrásokra is. Ezzel elérkeztünk a legnagyobb problémához, azaz hogy milyen írott anyag állt rendelkezésére a tudós főpapnak munkája megalkotása során. A tárgyalt időszakban egy olyan történeti írás létezett, amely vagy teljes, vagy töredékes formában adatokat szolgáltatott Verancsics számára. A Memoria Rerum (1504–1566) vagy más néven Verancsics-évkönyv 1541. évet tárgyaló fejezete.

A Memoria Rerum Verancsics gazdag kéziratgyűjteményének egyik darabja, amely unokaöccse, Verancsics Faustus gondozásába került a főpap halála után.¹⁰⁰ A kézirat tizenhét füzetből áll, a kutatók két emberhez kötik a krónika megírását és megszerkesztését: egy ismeretlen deákhhoz, akit 1559–1573 között kapcsolat fűzött Verancsicsához, és Bornemissza Tamáshoz, az 1541-es budai szervezkedés egyik vezetőjéhez.¹⁰¹ A Buda elfoglalásáról szóló rész igen részletes, amely mellé a másoló diák egy oknyomozó kommentárt szerkesztett.¹⁰² A főváros elfoglalását leíró részt olyan szerző készítette el, aki biztos helyismerettel rendelkezett, valószínűleg Budán lakott.¹⁰³ Az adott fejezet nagy része kronológiai sorrendben haladva sorolja fel az eseményeket, az annalisztikus előadásmódot megszakítja a fontosabb történések részletes felelevenítése.¹⁰⁴ A mai formában az olvasó elé kerülő rövid tanulmányt pontosan még nem tudták datálni, Bessenyei József a szövegben található utalások alapján 1542/43 és 1564 közötti időszakra helyezi keletkezését.¹⁰⁵

⁹⁷ MHH 1857, XX. k. 189, 195, 215 (három alkalommal), 218., 222.

⁹⁸ Uo. 179., 183., 218., 219. Antonio Bonfininál a következő helyen találhatóak az utalások
Ld. BONFINI, 1995 Strabón tévedése: 35., Visegrád: 41., magyar átkelés: 190., Sicambria: 41.

⁹⁹ GÖZSY 2004, 6. , a magyarországi humanista földrajzírásra ld. KULCSÁR 1969, 297–308.

¹⁰⁰ MEMORIA RERUM 1981, 130.

¹⁰¹ Uo. 132–133.

¹⁰² Uo. 135.

¹⁰³ Uo. 138.

¹⁰⁴ Uo. 143., a német polgárok híres „árulásának” hiteles leírása is itt található.

¹⁰⁵ Uo. 144.

Az egymásnak megfelelő szövegrészeket az alábbi táblázatban közöljük.

Verancsics Antal

„propter discordias intestinas, quas pertinaciter inter sese alebant” (198.)
„caesarem vero iam aetate gravem, ... ingenti et prope inaestimabili tum sumptuum tum hominum detrimento fecerit in Hungariam” (198.)
„ moriens et uxoris vidiutatem et filii orbitatem soli caesari tutorio jure ex testamento tradidit et commendavit” (201.)
„hostes bis in muros, pluribus simul locis cum vexillis transgressos, et vexillarios spectata virtute confecimus” (203.)
„proditores, quos in potestate habere potuimus, digno cruciati ac nece affecimus” (203.)
„reliquorum opes direptae, agri occupati, ipsi in perpetuum exilium acti” (203.)
„Eodemque statim advocant et aggam unam, qui paratus ad imperium in vestibulo astabat tentorii” (211.)
„tum demum persexere dolum” (211.)
„Budensium judicem celerrime ad se accenserunt... ut ad cives suos proficiscatur et Budam sine mora caesari tradendam curet” (211.)
„Porro caesari, passique persuaserat, prolem hanc, ... sub nomine filii, non marem sed foeminam esse” (215.)
„dicitur caesar ista credidisse, ... ut nemini eam cognitionem permiserit.”(215.)
„accepto comiter in manus puero, tamdiu fertur illi blanditus, ut infantibus ab iis fieri solet, qui filios habent, donec proprii tactus experimento, virilem stirpem esse cognoverit.”(215.)

Memoria Rerum

„igyenetlenek önköztek” (70.)
„Én pedig, ki immár utó vénsígemet írtem, anyicer is immár Magyarországra igettem” (71.)
„ Emlkezínek legelőszer, hogy az János király halála idein testamentomban hatta vót ötet fő tutorrá mind önekie, mind fiának” (70.)
„ egy ostromot tőnek az naszadosok az zsidó utcáról, kinek falát igin megterették vala, de semmit sem nyernének, más ostromot tőnek az Bódogasszon–cimiteriom mellett, kit ugyan elvesztínek” (52.)
„Sokakat Budában megfogának az polgárookban, ki közül négyvágák, kinek penig fejít vevík, és kölnekölön halálval megölik” (57–58.)
„Bornemisza Tamás ... minden morháját pecsét alá vitété, és felesígít, gyermekit fogságra ... őrizet alá vitéti” (57.)
„Ezek hogy meglettek volna, nagy zaj és ivültís hertelen sok felül lón, janicsár agát kiáltva” (66.)
„Az urak csodálni, filni is kezdínek, mert eszékbe jutának a szók, kiket annakelőtte hallottak vót kölnekölön terektől” (66.)
„ Szolimán pasa egynéhány fő janicsárral, és kezdínek budai birát hivatni, jünne velek, Budát az hatalmas adnája” (66.)
„Oztán mindjárton, mert elhitetik vót az császárt, hogy király fia nem firfi gyermek, hanem lián volna” (65.)
„önnenmaga meg akara bizonyosodni benne” (65.)
„ Az gyermeket kezíbe veví, forgatni kezdi az két tenere közett, ...hogy senki esziben nem vevé, az kezit ingecske alá természetire tevé, és akkor megtapasztaltatá, hogy firfi,nem lián vót volna.” (65.)

„ut ab alio tanta res, quam a Hrustano et nutrice non est anidamversa.” (215–216.)

„afferuntur et illi et proceribus epulae” (217.)

„abductus itaque puer, honesta militum societate comitatus, et matri hora iam noctis circiter ...redditus”(217.)

„Veterem Budam ... castra transtulit, ... lati enim campi protenduntur, et Sicambriae, Romanae quondam civitatis, a colonia Sicambrorum conditae” (219.)

„Iussi post milites, indicta poena capitis, proxima luce intra urbem non expectata, facessere” (219–220.)

„in civitate delecta sacra aedes, ...et divae Mariae virgini dedicata, ... ex ea, per sacerdotes mahometicos quisquid christianae religionis inerat, ejectum, ...nuda nimirum, et sine aris relicta cuncta” (221–222.)

„Suggestum specie cuiusdam throni opulenter extractum, ...in medio templi posuere.” (222.)

„Secundo Septembris caesar cum duobus liberis Budam intravit, aedam recta petiit, ...sacris est operatus” (222.)

„haud mora in castra rediit, nullibi vel tantisper firmato gressu” (222.)

„Az dajka csak esziben veví, senki(!) egyéb,” (65.)

„Azonközbe az császárnak étet hozának” (66.)

„takarodó idő felí volna, szívítnekeknél felhozzák az király fiát dájkájával, ... jó főtja terekekkel, és ... anyjához bevevík a várba” (68.)

„Az terek császár mentíben Skanboria mezeire szálla minden nípivel” (61.)

„hogy estvélig, valaki az várasban volna, úr, nemes soddonar kitakarodník, mert azután, valakit effélít megtalálnának, fosztanaják és levágnáják.” (67–68.)

„Szolimán passa ...igin tisztítatja vala az nímet Bódogasszony tempolmát, ...kihányván belőle mind az oltárokat, karokat, ...kik ott az mi módonk szerint valának.” (73.)

„tágos, és magas kerek pulpitost, imádó helt, ...csináltata, „ (73–74.)

„Az császár ugyan azon pénteken reggel ...feljüve Budára két fiával, ... az nímet Bódogasszonban a pulpitusra felhágva imáda” (74.)

„kijüve és menten mene alá táborában, sohutt meg nem tartozván” (74.)

Verancsics a dolgozat 214–215. oldalán mesélte el azt az intrikát, amely segítségével Mohamed belgrádi és szendrői bég szeretne a fiatal magyar uralkodótól megszabadulni: elhitei a padisahval, hogy a fiú valójában leány. A szöveget megvizsgálva feltűnik, hogy ebben a rövid részletben három alkalommal használ személytelen igét a történet bevezetéséhez: kétszer a fero alakjait (ferebatur, fertur) és egyszer a dicitur alakot. Ezen kívül a szövegben még négy helyen fordul elő ilyen nyelvtani jelenség.¹⁰⁶ Mindez arra enged következtetni, hogy Verancsics bár leírta, nagy valószínűség szerint el is hiszi ezt a történetet, de nem vállal érte felelősséget, hogy teljes mértékben igaz lenne.¹⁰⁷

¹⁰⁶ 195., 218. és 222. oldalakon

¹⁰⁷ A tudós főpapak nincsenek illúziói az oszmánok viselkedésével kapcsolatban, ahogy ezt a későbbiek során részletesen is kifejti: „nulla enim Turcae perfidia, nullis

Humanista jellemvonások, stílus, általános jellemzők

Verancsics Antal stílusában, a humanista eszménynek megfelelően, a tökéletes megszerkesztettségre törekedett, minden mondatát a legnagyobb gonddal építette fel, így azokat szinte képletszerűen fel lehet vázolni.¹⁰⁸ Stílusában a legfőbb mintaképe Livius volt és a római történetíró historia ornata felfogása.¹⁰⁹ Verancsics még egyetemi éve alatt ismerkedhetett meg Liviuszal és munkásságával Padovában, ugyanis ez az egyetemi város a 16. század folyamán az újkori Livius–kultusz egyik fő központja volt.¹¹⁰ Verancsics nemcsak ezért köthető a *historiae patriarcha*-hoz.¹¹¹ Bonfini munkáját nagyon jól ismerte, és a kutatás által bizonyított tény, hogy az olasz humanistára is Livius hatott.¹¹² Célkitűzésük is hasonló: összefoglaló szintézist alkotni hazájuk történetéről, a különbség annyi, hogy Verancsics nem a kezdetektől akarta megeleveníteni a magyar századok történelmét, mert azt már többek között Bonfini is megtette: a dicső kor végétől folytatni a romlás korszakáig.

Természetesen nem lehet kijelenteni, hogy kizárólag Livius hatott volna Verancsics stílusára, saját maga így vallott az antik előképekről: „*Imitatione autem Ciceronem, Sallustium, Caesarem, Livium, accedere multis datum, assequi et evadare adhuc nemini.*”¹¹³ Ez az idézet is példa arra, hogy Verancsics Antal stílusát az összes latin auctor egyformán alakította, formálta, és az imitáció segítségével kialakított egy önálló, sajátos stílust, amely a többi írótól megkülönböztette.

Az imitáció fogalma a humanista irodalomelméletben fontos szerepet töltött be, hiszen nem volt mindegy, hogy lelketlen másolásról, vagy antik előképek felhasználásával új, egyéni művek alkotásáról van szó.¹¹⁴

Grammatikai jellemzés

Verancsics Antal humanizmusát a szöveg grammatikai elemzése során több szempontból is meg lehet vizsgálni. A bonyolult, a többszörös alárendelés segítségével megalkotott mondatok, az elbeszélő stílus, és a praesens historicum használata

---

mendaciis, nullis dolis, quos Christianos expedunt, deteriores fiunt apud suos” Ld. MHH 1857, XX. k. 216.

¹⁰⁸ GÓZSY 2004, 4.

¹⁰⁹ Uo. HUSZTI 1943, 348. RANSANUS 1999, 198. A liviusi „aptum–felfogásra” ld. ALBRECHT 2003, 634–635.

¹¹⁰ BORZSÁK 1989/1990, 43.

¹¹¹ Vitéz János nevezi így Titus Liviuszt. Ld.: „Holott, azt hiszem, jól tudod, mit ír hasonló helyzetre utalva az emberi történetírás ama nagy pátriárkája: az ismeretlenség ott is védelmez, ahol a jog már nem nyújt oltalmat.” In: KLANICZAY 1982, 559.

¹¹² BORZSÁK 1989/1990, 42.

¹¹³ MHH XXV. k. 122.

¹¹⁴ VÁSÁRHELYI 1978, 278. Nem állt szándékomban az imitáció bonyolult témakörét feldolgozni, csak megemlíteni Verancsics ilyen természetű érdeklődését is.

ennek ékes bizonyítéka.¹¹⁵

A többszörösen alárendelt mondatokat Verancsics a szöveg első felében alkalmazta a legnagyobb számban, de a szöveg utolsó részében (Buda végleges török megszállása, a magyar urak hazaengedése a szultán táborából) is egy-egy helyen előfordul ilyen típusú mondat szerkezet. A liviuszi stílusmintát követő körmondatot Verancsics ott használta, ahol részletes leírásra, vagy hatáskeltésre van szükség (történeti–földrajzi leírás: 218. oldal, a magyar urak beszédében található többszörösen alárendelt mondatok). Ezekből a mondatokból erő, és egyben feszültség árad, annak arányában, hogy milyen környezetben fordulnak elő.

A tanulmány végén a bonyolult mondat szerkezet több helyen átadja a helyét a kevés szóval élő, szagatott ritmusú stílusnak.¹¹⁶ Ennek egyrészt az az oka, hogy itt Verancsics áttért egy annalisztikus szerkesztési módra, és napról napra röviden elmesélte az eseményeket, illetve így kívánt feszültséget kelteni a szövegben, a döntő pillanatokot kiemelve.¹¹⁷

Az elemzés második szempontja: a praesens historicum használata. Ezt, mint már említettük, a humanisták szívesen alkalmazták, hiszen ilyen eszközökkel is változatosabbá, élénkebbé lehetett tenni a történeti elbeszélést. Verancsics Antal is sokszor élt ezzel a módszerrel, hogy megmutatassa, mennyire jártos latin nyelvben.

A következő táblázatban ezeket a praesens historicumokat gyűjtöttük össze, mellékelve hozzá, hogy a tanulmány mely részén találhatók.

praesens historicum	oldalszám
Vendicant, cogunt, similes sunt, praestant, sustinent, tollunt	185.
Plectunt, revertuntur, intonat, exclamat, accurunt, iubent, revocant	187–188.
Advolant, detinent, dehortantur, referunt, pollicentur	189–190.
Torquent, coguntur, nunciant	200–201.
Dicunt, exeunt	210.

¹¹⁵ A humanista stílus ezen elemeit Galántai Erzsébet emelte ki Pietro Ransano művének jellemzésekor. Ld. RANSANUS 1999, 198. A bonyolult szövegépítkezésre alapuló humanista próza hatásait ld. HERCZEG 1985, 82.

¹¹⁶ Ilyen felépítésű mondatokat főképp a 218, 219, 220. oldalon olvashatunk.

¹¹⁷ Antik előképre ld. ALBRECHT 2003, 631., „Iussi post milites, indicta poena capitis, proxima luce intra urbem non expectata, facessere, cives in fidem recepti, ac tum demum secure cum eis iuncta hospitia, et Buda pleno iure possessa, coeptumque dominari popularibus.” Ld. MHH 1857, XX. k. 219–220.

Exponunt, praecipiant, iubent, iungunt, advocant	211.
Admittunt	220.
Faciunt, potiuntur, occupant	221.
Restat	223.

Verancsics Antal a legtöbb feszültséget hordozó eseményeknél használt praesens historicumot, amikor ki akarta emelni az eseményt nyelvtani módszerekkel is, ily módon hatni tudós barátjára. A felsorolt történetek valódi drámával érnek véget: a magyar urak végzetes döntése, illetve a török táborban eltöltött idő, a padisah döntése, Buda elvesztése, Werbőczy tragikus halála.

Jellemábrázolás

Verancsics minden művében komoly hangsúlyt fektetett a szereplők jellemének bemutatására és ábrázolására.¹¹⁸ Ebben a tanulmányában is, egy-egy új szereplő megjelenésekor az illető rövid jellemrajzát is csatolta a szöveghez.¹¹⁹ Legtöbbször azonos sablont használt fel a jellemrajzok kialakításában: származás; iskolák és tanulmányok; pályafutás, karrier és a személy betöltött hivatali tisztségei.¹²⁰ Ez a struktúra a szöveget megvizsgálva erre a dolgotra nem teljes mértékben érvényes, itt inkább egyik antik előképe – Cornelius Nepos – hatása figyelhető meg.¹²¹ Az ő nyomán járva szereplőinek életét a *vita publica* és *vita privata* terminológusok szerint ábrázolta, a két szempontot külön elemezve vagy keverve őket.¹²² Batthyány Orbán jellemzésénél megfigyelhető ez a jelenség: „*ingenio tamen prompto et magno*”, és így folytatja: „*consilioque semper ad gloriam inclinante*”, végül: „*in Italia literarum gratia non sine existimatione versatus*.”¹²³ A másik párhuzam Verancsics jelen tanulmányában alkalmazott jellemábrázolási technikája és Cornelius Nepos között, hogy az adott személyiség jellemrajza az egymást követő epizódok során fejlődik ki és éri el végleges formáját.¹²⁴

Werbőczy főkancellár részletes jellemrajzát a halálát és annak előzményeit elmesélő rövid történetben adta Verancsics. Az idős jogtudós jelleméről csak röviden nyilatkozott a bevezetőben, inkább tetteivel jellemzi a politikust és a mögötte rejlő személyiséget.¹²⁵ Jelleme szélsőségekbe hajlik, és érzelmeit,

¹¹⁸ GÖZSY 2004, 5.

¹¹⁹ Ld. Batthyány Orbán rövid jellemrajzát a 192–193. oldalon.

¹²⁰ GÖZSY 2004, 6.

¹²¹ Cornelius Nepos mellett még Tacitus szolgált neki példaképül a jellemábrázolásnál. Ld. uo.

¹²² ALBRECHT 2003, 361–362.

¹²³ MHH 1857, XX. k. 193.

¹²⁴ ALBRECHT 2003, 361–362.

¹²⁵ COLLINGWOOD 1987, 109., humanista jellemvonás.

emocionális tényezők irányítják.¹²⁶ Buda elfoglalása előtt még rendíthetetlenül hitt a törököknek.¹²⁷ Végtelen naiv, hiszen nem ismeri a törökök diplomáciai szokásait és jogrendjét, annak ellenére, hogy háromszor járt már a török szultánnál követségben.¹²⁸

Amikor megölik szeme láttára az egyik emberét, a másik végletig jut el: „*magisque furore ob iniquitatem perfidorum agebatur quam pavore.*”¹²⁹ A *furor*¹³⁰ azonban nem jó tanácsadó, emiatt Werbőczy sok felelőtlen és semmilyen eredménnyel nem járó kijelentést tesz, határozott fellépésének nem lett foganatja.¹³¹

Saját szerepét is túlságosan kritikusan ítéli meg a végzetes augusztus 29.-i utazásban: „*liberius eundem coepit detestari ac sese eum esse dicere, cui nisi magnifice de fide eius praedicanti fuisset creditum, Buda, regni caput, non concidisset.*”¹³²

Jelleme mégis fejlődik, hiszen miután a pasa nem adott kielégítő választ a gyilkosságra, megbékül vele színlelésből, és szenátori jellemmel érvel a török vezérkar előtt, nagy bátorságról adva tanúbizonyságot.¹³³

Verancsics realista az emberi jellem fejlődésével kapcsolatban, hiszen Werbőczy alaptulajdonsága – a hiszékenysége – végig kíséri egészen a haláláig.¹³⁴

A humanista történetírók eszményképe a végzettel, ellenfeleivel szembe szálló, a gondokat saját erejével és akaratával megoldó és azokon felülemelkedni tudó ember volt.¹³⁵ Verancsics Antal Werbőczy egyik kollégáját, a Szapolyai párt

¹²⁶ A humanista történetírás homlokterében az ember állt és annak cselekedetei, azonban azt is megállapították a történetírók, hogy az ember nem tudja cselekedeteit tudatosan irányítani, legtöbbször az érzelmei hatására cselekszik, így maga az emberiség történelme felfogható az emberi szenvedélyek és indulatok történetének. A felfogás kissé sarkosított, de felfedezi, hogy az emberi tevékenységet a körötte lévő környezet is befolyásolja. Ld. COLLINGWOOD 1987, uo., Verancsics személyiségei is érzelmeik hatása alatt állnak. „Ultimum hoc illi invidiae irramentum restabat, superesse scilicet adhuc genus, quod in Hungaria esset regnatum, sibique seni ... tardum esse, ad spem tam longinguae victoriae anhelare.” Az idézett részlet Mohamed szendrői bégre vonatkozik. Ld. MHH 1857, XX. k. 214.

¹²⁷ Uo. 186., „Én csodálkozom rajtad, Bálint, hogy még kételkedel a törökök császárában. Hát nem mondtam nagyságodnak, hogy a törökök császáranak szavai olyanok, mint az evangélium?” Ld. SZERÉMI 1961, 259. Werbőczy „vir bonus” és „dicendi peritus”, de az államférfiúi szerepre alkalmatlan. Ld.: SZALAY 2000, 55–56.

¹²⁸ MHH 1857, XX. k. uo.

¹²⁹ Uo. 188.

¹³⁰ furor = az örült, vak szenvedély, düh.

¹³¹ MHH 1857, XX. k. 188–189.

¹³² Uo. 186.

¹³³ Uo. 188.

¹³⁴ Uo. 189.

¹³⁵ GÖZSY 2004 6.

legtehetségesebb magyar politikusát, Fráter Györgyöt ezen eszménykép alapján ábrázolja.¹³⁶ Werbőczy István megfelelt ennek a komoly elvárásnak? Valójában igen, mert saját korlátozott körülményei között szembeszállt az elnyomó hatalommal, megpróbálta védeni saját népét. Korlátozottak voltak a körülményei, hiszen „*captivus erat*”,¹³⁷ tehetsége nem érte el a Barát zsenialitását.¹³⁸

A végzetten szembeszálló, saját akaratát érvényesítő ember sem cselekedhetett szabadon, mert voltak külső, cselekvését determináló tényezők, amelyek előtt meg kellett hajolnia. A humanista történetfilozófia jóval kevesebb szerepet szánt az isteni beavatkozásnak, mint ahogy az a középkorban elfogadott volt, de létezését teljesen nem iktatta ki. A történelmi folyamatokat determináló tényezők: „*Deus et fortuna*” megmaradtak.¹³⁹ Ezek a külső kényszerítő erők korlátozták és befolyásolták a történelmi szereplők cselekvési szabadságát.

Ez a humanista felfogás jelenik meg a török uralkodó jellemrajzában. Szulejmán szultán az események közben a legkülönbözőbb szerepekben jelenik meg. Legtöbbször győzhetetlen uralkodóként ábrázolta Verancsics: „*invictissimi Solimani*”, „*invicto caesare*”, „*invictissimus caesar*”, egy igazi zsarnok, aki feltétlen megalázkodást és tiszteletet követel magának: „*tum eos gravem caesaris indignationem adituros, nisi primae saltem vel solius eius personam facerent compotem*”, és „*nefas est Turcarum principes uti et Persarum sine donis accedere*”.¹⁴⁰ Aki Werbőczy szerint a legigazságosabb fejedelem, és a magyarok védelmezője („*tutore*”),¹⁴¹ de a magyar fővárost család és árulás nyomán játssza saját kezére: „*iam sequuta perfidia tyranni*”.¹⁴²

A török vezetők kijelentik a magyar uraknak: „*Budam... atque habere, velint, nolint, decrevisse*”.¹⁴³ Mindezek ellenére azt mondhatja Verancsics a magyar előkelőkkel: „*quippe quem et Deus et fortuna ad maiora auspicia avocarent*”, és a későbbiekben azt állítja Buda elfoglalásával kapcsolatban: „*sed fortuna sponte sua nefario sceleri suffragata, facili atque fausto eventu ipsa perfecit fraudem, et Solimano Budam dedit*”.¹⁴⁴ Joggal merül fel a kérdés, hogy miért hozta többször is kapcsolatba a szultán fényes pályafutását Verancsics a szerencsével és az isteni beavatkozással. A szövegben egy helyen sem szerepel olyan főnév vagy mellék-

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ MHH 1857, XX. k. 190. Elfogultságát Fráter György szemére is veti: „*collegas suos, Utissenium... , castigasse, quum ipsi obstinuissent libertatem*.” Ld. uo. 189.

¹³⁸ „*Is igitur etsi tunc rerum administratione caeteros omnes proceres anteibat*.” Ld. uo. 184.

¹³⁹ COLLINGWOOD 1987 108.

¹⁴⁰ MHH 1857, XX. k. 195, 220.

¹⁴¹ Uo. 206.

¹⁴² Uo.186.

¹⁴³ Uo.210.

¹⁴⁴ Uo. 201., 212–213.

név, amely indirekt módon jellemezné a törökök császárat. Őt csak tettei alapján ítélni lehet meg.

A szerencse kiemelésével az írónak kettős célja volt, az egyik, hogy bemutassa, a győzhetetlen padisah minek köszönheti győzelmeit, a másik pedig az, hogy a magyarok szégyenét és részességét csökkentse ebben a szörnyű eseményben. Mindenképpen védeni próbálta saját nemzetét a nemzetközi közvélemény előtt, bár ő maga is tisztában lehetett azzal, hogy nem mindent a „*fatum*” rendezett úgy, ahogy az később bekövetkezett. Fráter György ezt így fogalmazta meg: „*Én idáig cselekedeteimben nem hibáztam, hacsaknem Buda török kézre adásában,*” de: „*annak nem én voltam egyedül az oka.*”¹⁴⁵ Verancsicsnak tehát minden oka meg volt arra, hogy a szultán jellemét úgy mutassa be, hogy azt segítik a külső tényezők.¹⁴⁶ Saját emberei is csodálatos szerencsését emlegetik, hogy idáig eljutott és ilyen lehetőségeket kapott: „*illi fatorum benignitate ostendebatur.*”¹⁴⁷ Aztán pedig maga a szultán hártja János Zsigmond és édesanyja tragédiáját Istenre és a szerencsére: „*in hanc vocem, christiano etiam principi usurpandam, prorupuisse fertur: ... quos et Deus et fortuna ipsa dereliquit.*”¹⁴⁸ Már maga a *christiano principi* szófordulat is elgondolkodtató, Verancsics Antal a történetek után nem hihetett abban, hogy a szultán a keresztény erkölcs nyomán akart kegyes lenni az özvegy királynéval és fiával.¹⁴⁹ Ebből a szöveg részletből mélységes cinizmus és gúny árad, hiszen mindenki tökéletesen tisztában lehetett azzal, hogy ki sodorta ebbe a helyzetbe a magyarokat.

Azt, hogy Verancsics szerint milyen a szultán jelleme, jól példázza Mohamed bég intrikája is. Mohamed képes volt arra, hogy meggyőzze a török uralkodót és a vezérkart, hogy János Zsigmond valójában lány: „*caesari, passisque persuaserat, prolem hanc, quae Joannis esse ferebatur sub nomine filii, non marem, sed foeminam esse.*”¹⁵⁰ A hazugságot még tovább csavarja: „*et si...marem*

¹⁴⁵ BARTA 1979, 72.

¹⁴⁶ Miután lefordította Giovio kommentárját, azzal is tisztában lehetett, hogy Giovio Szulejmánt pozitív színben tüntette fel. Ld. ZIMMERMANN 1995, 121–122. Valószínűleg ezt is meg szerette volna cáfolni a jellemrajzzal.

¹⁴⁷ MHH 1857, XX. k. 217–218.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Szulejmán megszólalása keresztény uralkodókat idéző, mivel a lovagi kötelességek egyikét említi meg. A keresztény lovag tíz feladatát Ramón Llul (1235–1315) katalán író sorolja fel *A lovagi rendről* című munkájában. A harmadik helyen szerepel az árvák és az elesettek védelme. Ld. KATUS 2000, 244. Ez egyébként korántsem jellemző az oszmán kultúrára, és a török uralkodóra sem. Jó példa erre, hogy még lovakat sem volt hajlandó adni a költözködő magyar udvarnak, így kénytelenek voltak ökröket a szekerek elé fogni. Ld. BARTA 1979, 62.

¹⁵⁰ MHH 1857, XX. k. 215.

constitisse, non e Joanne prognatum, sed sublatum alienae matris”.¹⁵¹ Szulejmán elhiszi, és saját maga akar meggyőződni az állításról: „*adeoque dicitur caesar ista credidisse, ...ut nemini cognitionem permiserit*.”¹⁵² A végső konklúzió, hogy a törökök csak „*per technam et dolum*” tudták elfoglalni Budát, és minden a sors kezében volt.

Szulejmán szultán személyével kapcsolatban az amúgy pozitív jelentéstartalmat hordozó kifejezések más értelmezést kapnak: „*beneficiarios nostros*”, „*consueta in caesare benignitas*”, „*benevolentiam*”.¹⁵³ Ezek a jótétemények, és a gondoskodás, hogy leveszi a magyarok válláról egy ekkora város védelmének terhet, álságosak és aljasok, a régi, keresztény kultúrkörben gyökerezett szokások, és normák ebben a világban megsemmisülnek: „*arx ab ea modeste postulata*.”¹⁵⁴ „*Hol a te hited?Hogyha mi tudtuk volna ezt a te állhatatlanságodat irántunk, más módon gondoskodtunk volna róla*.”¹⁵⁵

A szöveg értelmezése nyomán azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Szulejmán tetteit és sikereit nagymértékben befolyásolta saját szerencséje, emiatt alakult minden úgy, ahogy. A saját tehetsége és virtusa nyomán nem tudta volna mindezt megtenni, csak Fortuna segítségével.

Verancsics ebben a tanulmányában két egymástól gyökeresen eltérő világot és kultúrát mutatott be olvasóinak. Ezt a két, egymással szemben álló kultúrkört két „típus” testesíti meg: a kereszténységet képviselő magyarok és a pogány törökök.¹⁵⁶ A muszlimoknak Mohamed törvénye alapján teljes cselekvési szabadságuk volt a keresztényekkel szemben: „*cui Christiani vel ex Maumetti lege nominatim dati sunt pro hostibus, iisque quum fidem frangere tum eosdem juramentis fallere impune licet*”.¹⁵⁷ Azonban a krisztusi utat valló keresztény így tesz: „*Erat Verbucius religionis suae apprime studiosus, ...fere ex Turcia captivos, quorum facultas offerebatur, aere suo redimebat*”.¹⁵⁸ Ez az éles megkülönböztetés végigvonul a dolgozat egészén, mindkét félnek megvannak a saját „állandó eposzi jelzői”.

A kigyűjtött főnevek, melléknevek és igék az alábbi táblázatban szerepelnek.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Uo. 216., 217., 218.

¹⁵⁴ Uo. 220.

¹⁵⁵ Werbőczy intézi ezeket a szavakat a szultánhoz Szerémi György művében. Ld. SZERÉMI 1961, 262.

¹⁵⁶ A típusok felállításának antik előképe Livius lehetett, aki munkájában ugyanígy él a tipizálás eszközeivel. Ld. ALBRECHT 2003, 631.

¹⁵⁷ MHH 1857, XX. k. 186.

¹⁵⁸ Uo.187.

	törökök	magyarok
FŐNÉV	, dolus-i m, ¹⁵⁹ fallacia-ae f, ¹⁶⁰ perfidia-ae f, ¹⁶¹ facinus- oris n, ¹⁶² techna-ae f, contumelia-ae f, calumnia- ae f, fraus-dis f, ¹⁶³ mendacium-ii n, delatio-nis f, furor-oris m, purpuratus-i m, casses-ium m	religio-onis f, senatorius-ii m, patria-ae f, mors-tis f, clementia-ae f, lenitas-atis f, ¹⁶⁴ voluntas- atis f, fides-ei f, constantia- ae f, ¹⁶⁵ sedulitas-atis f, pertinencia-ae f, vulnus- eris n, virtus-utis f, vis f, ingenium-ii n, gloria-ae f, tolerantia-ae f, proceres- erum m, optimates-um m, metus-us m, Christiani- orum m, custodia-ae f, ara-ae f, templum-i n, captivitas-atis f
MELLÉKNÉV	fallax -acis, atrox -ocis, furibundus 3, ethnicus 3, saevus 3, infandus 3, occultus 3, ferox-ocis, indignus 3	nudus 3, spoliatus 3, integer-gra-grum, miserabilis -e, captivus 3,
IGE	frango 3, fallo 3, plecto 3, simulo 1,	redimo 3, oppeto 3, accipio 3, patior 3, imprecor 1, resisto 3, oro 1, evito 1, abdo 3, timeo 2, pudet 2, eludo 3,

Verancsics Antal, ami a táblázat alapján is megfigyelhető, igen plasztikusan és drámaian tárta Paolo Giovio elé a két nép közötti különbséget, fel szeretne volna fedni a nyugati országok előtt is, hogy az oszmánok nem azok, aminek mutatják magukat. A törökökhöz kapcsolódó jelzők mind negatív töltetűek, míg a magyarokkal kapcsolatos melléknevek vagy pozitív jelentéstartalmat hordoznak, vagy szánakozást váltanak ki. A török nép, mint „*furibunde saeva gens extinxerat*”, addig a magyarok: „*in magna servitute et periculis, metuque protrahamus*”.¹⁶⁶

¹⁵⁹ Uo. 185., 192., 198., 199., 211., 212., 216., 220.

¹⁶⁰ Uo. 184.

¹⁶¹ Uo. 187., 191., 192., 214., 216., 220., 221.

¹⁶² Uo. 191., 199., 212.

¹⁶³ Uo. 213., 214., 221.

¹⁶⁴ Uo. 201., 206.

¹⁶⁵ Uo. 202., 204.

¹⁶⁶ Uo. 192.

A törökök cselekedeteikkel rombolnak (*frango*) és színlelnek (*simulo*) a magyarok kénytelenek tűrni (*patior*), és megalázkodva könyörögni (*oro*), nehogy: „*ne amitterent gratiam caesaris*”,¹⁶⁷ és mégis megcsalják őket: „*Sic elusi, et in fraudem per incautam credulitatem inducti*”.¹⁶⁸ A muszlim vallás ugyancsak rombol, nem épít: „*Ex ea, per sacerdotes mahometicos quicquid christianae religionis inerat, eiectum, ...nuda nimirum, et sine aris relicta cuncta*”.¹⁶⁹ Ezzel szemben a keresztény hit méltóságát fejezi ki Werbőczy már előbb említett tette.

Verancsics soha sem nevezte egyformán a török és a magyar előkelőket. A magyarokra általában a „*proceres*” és az „*optimates*” használja, míg a török vezetők egyszerűen „*passae*”, és „*purpurati*”. Az „*optimates*” kifejezés utal a római köztársaság egyik politikai tömörülésére, ahová az „igazi” római arisztokrácia tartozott. A *proceres* is előkelőt jelent, aki független urától, ezzel szemben a *purpurati* jelentése udvari ember, udvaronc. A török vezetők a szultán kiszolgálói, udvaroncok voltak. Ez a pozíció a magyar közéletben a nem kívánatos állások közé tartozott.¹⁷⁰

Szónoki beszéd

A humanista történetírásban divatos volt, hogy az antik minták alapján felépített szónoki beszédeket alkalmazzanak, és építsenek be a történeti munkákba. Ezeknek az orációknak, akárcsak ókori társaiknak, többféle funkciójuk volt. Személyek jellemzése,¹⁷¹ az elbeszélte események illusztrálása, egy-egy szereplő mondja el, összegzi az addig történetet, ilyen módon fejezheti ki az író is véleményét, a szónok szájába adja.¹⁷²

Az ókori előképeknek megfelelően a humanista történettudósok számára is lényeges volt, hogy saját szónoki képességeiket és a szónoklattan tudományában való jártasságukat mindenkivel tudassák, a nagyobb lélegzetvételi prózai műveknél a színesebb, érdekesebb előadásmódot szolgálta egy szónoklat közbeiktatása.¹⁷³

Az oráció elhelyezése elsőrendű szempont volt, összefoglaló, szintetizáló jellege miatt a szöveg azon részére kellett kerülnie, ahonnan egyaránt előre is, hátra

¹⁶⁷ Uo. 197.

¹⁶⁸ Uo. 221.

¹⁶⁹ Uo. 222.

¹⁷⁰ „Legfőképpen azonban az olasz csürhe rontotta meg lelkét meggondolatlan és hitvány csábításokkal, amely már öt esztendeje ott nyüzsgött körülötte.” – így jellemzi a 16. század végén Szamosközy István Báthory Zsigmond udvarában élő olasz udvaroncokat. Ld. SZAMOSKÖZY 1981, 62.

¹⁷¹ Paolo Giovio iktatott be ilyen jellegű beszédeket munkáiba, Thuküdidészt és Sallustiust tartják az imitatio forrásainak. Ld. SULICĂ 1907, 51.

¹⁷² GÖZSY 2004, 5–6.

¹⁷³ SZILÁGYI – RITÓÓK – SARKADY 1968, 626–627.

is lehetett tekinteni az események menetére, ilyen módszerrel mind az előbbieken történeteket, mind az elkövetkezendő eseményeket illusztrálni lehetett.¹⁷⁴

A történeti munkákba beágyazott szónoki beszédek irodalmi technikájára, felépítésére és stílusára leginkább Cicero hatott, az ő munkái voltak a korabeli magyarországi retorika oktatás alapművei.¹⁷⁵

Verancsics Antal magyar földön végzett iskolái során már kapcsolatba kerülhetett a retorikával, ezeket az ismereteit egyetemi évei alatt sok új információval gyarapította. Történeti munkáiban fontos szerepet szán a szónoklásnak, és a szónoki beszédnek. Ez a tendencia figyelhető meg ebben a tanulmányában is.

A szövegben két helyen élt a retorika eszközeivel Verancsics. Az első, amikor a magyar urak szólásra emelkednek a pasák előtt, ebből a beszédből egy feszült dialógus fejlődik ki (201–208. kisebb megszakításokkal a 210. oldalig),¹⁷⁶ illetve Szulejmán szultán már előbb említett rövid lélegzetvételű felszólalása (218. oldal).

Az alábbiakban a magyar előkelők szónoklatával foglalkozunk részletesebben. A beszéd körülbelül a szöveg mértani közepén helyezkedik el, az összefüggő magyar oráció 208. oldalon fejeződik be, és ezután még folytatódik a parázsló vita a két fél között. Verancsics Antal érdekes módon szerkeszti meg a dialógust, hiszen közvetlenül csak a magyar urakat szólaltja meg (P./1. személy), a pasák válaszát saját maga foglalja össze. Ezzel a szerkesztési móddal azt szeretné kifejezni, hogy míg a magyar uraknak személyes érdekük fűződik a történetekhez, érzelmi szálakkal kötődnek az eseményekhez, nem mindegy számukra mi lesz ennek a beszélgetésnek az eredménye. Ezzel szemben a török pasák közvetlen módon nem kapcsolódnak Buda státuszához és a magyar királyság helyzetéhez, ők csak a szultán akaratát közvetítik a magyar főrend számára.¹⁷⁷

A dialógus alkalmazásában is támaszkodhatott Verancsics Antal antik mintaképekre. Livius történeti munkájában többször is alkalmazza, a szerepe a közvetett jellemzés.¹⁷⁸ Ez a funkció Verancsics munkájában is érvényes, a felemás párbeszédén keresztül rajzolja le írói eszközökkel a nyomorúságos és a magyarok számára megalázó helyzetet. A dialógus, mint drámai forma az adott állapot döntő jelentőségét hivatott kifejezni, és kiemelni az ellentéteket.¹⁷⁹ Az ókori történetírás egyik leghíresebb példája Thuküdidész méloszi dialógusa.¹⁸⁰ A politikai konstellá-

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ ALBRECHT 2003, 416. illetve DOMANOVSKY 1991, 405.

¹⁷⁶ A magyar urak összefüggő orációját megelőzi a pasák megszólalása, azonban az egy „*vobiscum*” kifejezéstől eltekintve nem illeszkedik szervesen a beszédbe, mert nem szólítja meg a magyar urakat közvetlenül. (197–198.)

¹⁷⁷ Mintha egy belső monológot olvasnánk.

¹⁷⁸ ALBRECHT 2003, 632.

¹⁷⁹ SZILÁGYI – RITOÓK – SARKADY 1968, 631. illetve ALBRECHT 2003, 633.

¹⁸⁰ Az idézetekre ld. THUKÜDIDÉSZ 1999.

ció hasonló, mint 1541. év nyarán, Magyarországon. A mélosziak harcolnak városuk megmaradásért a hegemoniára törekvő Athén ellen.¹⁸¹ A két említett dialógus között az a különbség, hogy méloszi dialógus teljes értékű, azaz mindkét fél közvetlenül fejt ki álláspontját, szemben a magyar és török „párbeszéddel”. A mélosziaknak volt lehetőségük arra, hogy az athéni követeket ne fogadják a népgyűlésen, míg a magyarokat a szultán elé rendelték.¹⁸² A két nép helyzete között párhuzam vonható: „S úgy látjuk, azért jelentetek meg, hogy ítélő bíráink legyetek az elkövetkező eszmecsereben, s hogy tárgyalásaink eredménye, ha bebizonyítjuk igazunkat, ... a háború, ha pedig hagyjuk magunkat meggyőzni, a szolgaság lesz.”¹⁸³ A magyar urak ezt így fogalmazzák meg: „Sive enim dicemus, Budam non daturus, sive non, utraque via occurit pernicies.”¹⁸⁴ Az eszmecsere témája is hasonló: „jelenlegi helyzetetekben, amelyet ti magatok is láttok, városotok megmaradásáról tanácskozzatok.”¹⁸⁵ Az athéni követek az ékesszólás eszközeivel fejezik ki, hogy: „emberek között jogegyenlőségről csak az erők egyensúlya esetében lehet beszélni, a hatalmas azonban végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte.”¹⁸⁶ A török pasák így fogalmazzák meg: „caesarem...repetere atque habere,velint, nolint, decrevisse.”¹⁸⁷ A magyar előkelők felhívják a törökök figyelmét, hogy a szultán tette súlyos következményekkel járhat: „illudque fiet,ut in hoc regno difficiliorum fortunam caesari efficiant,...vires, arma,animos, ad Ferdinandum conferent,...eidem reddent et spiritum.”¹⁸⁸ Thuküdidész megfogalmazása szerint: „Mert nem az a nép félelmetes,...amely...másokon uralkodik, hanem az elnyomott, ha egyszer fellázad, s legyőzi eddigi urát.”¹⁸⁹ Az előkelők úgy gondolták, hogy a legnagyobb gyalázatot, és megszegyenítést kell elviselniük, ha átadják Budát: „Nos invisi illis, invisi cunctis gentibus, et abonimales,proditores Budae, eversores regni, principum ac nobilitatis parricidae nuncupabimur.”¹⁹⁰ A méloszi polgárok egyszerűbben fejezik ki: „gazok és hitványak lennénk, ha nem kísérelnénk meg mindent, mielőtt szolgákká leszünk.”¹⁹¹ A két eseménysor vége is hasonló: „caesaris Solimani et urbem et regnum esse.”, illetve: „a mélosziak meg-

¹⁸¹ A méloszi hadjáratot Alkibiádész vezette Kr. e. 416-ban, mint frissen megválasztott sztratégosz. Mélosz viszonya Athénnal és Spártával nem tisztázott. Ld. HEGYI – KERTÉSZ – NÉMETH – SARKADY 2002, 212.

¹⁸² „Miután nem szólalhatunk az egész néphez, „Ld. THUKÜDIDÉSZ 1999 398. (V/85.)

¹⁸³ Uo. (V/86.)

¹⁸⁴ MHH 1857, XX. k. 209–210.

¹⁸⁵ THUKÜDIDÉSZ 1999, 398. (V/86.)

¹⁸⁶ Uo. 399. (V/89.)

¹⁸⁷ MHH 1857, XX. k. 210.

¹⁸⁸ Uo. 208.

¹⁸⁹ THUKÜDIDÉSZ 1999, 399. (V/91.)

¹⁹⁰ MHH 1857, XX. k. 207.

¹⁹¹ THUKÜDIDÉSZ 1999, 401. (V/100.)

adták magukat azzal, hogy sorsukról az athéniak tetszésük szerint döntsenek”¹⁹²

A szónoki megszólalás szövegben betöltött funkciójából következik az elhelyezkedése. Összefoglalja az eddig megtörtént eseményeket (1526–1541), komorabb színt kölcsönöz a magyar történelem 16. század első felében lejátszódott történéseinek. A magyar vezetőknek megadatik a lehetőség, hogy visszatekintsenek a múltba és meglássák a bizonytalan jövőt. Az oráció segítségével teljesen új megvilágításba helyezte Verancsics mostanáig az egyik legfontosabb politikai célkitűzést: a török szövetséget és annak fenntartását. Minden eddig bizonyosnak vélt ígéret és szerződés vált semmissé, de a beszéd után megvilágosodott a magyar urak számára, hogy mit kell tenniük: „*quantum resistere possit, ... nostrum nemine in ea existente.*”¹⁹³ Ezzel a szónoki beszéddel az volt a célja az írónak, hogy teljes mértékben feltárja a törökök álságosságát, plasztikusan jellemezze istentelen természetüket. Az adott helyzetből fakadóan ez az oráció egy törvényszéki per védőbeszédjeként is elképzelhető, ahol a vádló és a bíró egyben a szultán, a vádlottak a magyarok, és megkapják a lehetőséget, hogy meggyőzzék az uralkodót ártatlanságukról, miközben a végleges ítélet már rég megszületett: „*et longe antea fuisse transactum de forma Budae intercipiendae*”.¹⁹⁴

A szónok feladata, hogy elhitesse a hallgatóssággal, hogy igazat szól, és hogy elnyerje tetszését. Mindehhez szüksége van találékonyságra, szerkesztőképességre, stílusérzékre, emlékezőtehetségre, és előadói készségre.¹⁹⁵ A magyar előkelőknek a felsorolt összes képességet maximálisan ki kellett használniuk, hogy megvédjék az álláspontjukat a török pasák előtt, a szónoki beszéd is erről tanúskodik. Azonban az ilyen művészileg megformált felszólalást a pogányok nem igen tudtak értékelni, ugyanis: „*omnique procul tum artis tum eloquii habito lenocinio, nudam et succinctam rem aequae ab suis atque ab exteris requirunt.*”¹⁹⁶

A magyar előkelők szónoki beszéde felépítésében követi az antik mintaképeket, főképp Cicerót. Az *exordium* a 201. oldaltól a 202. oldal végéig tart. Itt kezdődik el a *narratio*, amely egészen a 205. oldal végéig húzódik, átadja helyét az *argumentación*nak, amely a 208. oldalon ér véget. A szónoki beszéd utolsó szerkezeti eleme: *peroratio* kisebb megszakításokkal a 209–210. oldalon található.¹⁹⁷

A bevezetésben összefoglalják a magyar urak a szultán és I. János kapcsolatát, és nem hagynak ki egyetlen egy lehetőséget sem, hogy saját hűségükről tanú-

¹⁹² MHH 1857, XX. k. 213., THUKÜDIDÉSZ 1999, 406. (V/116.)

¹⁹³ MHH 1857, XX. k. 210.

¹⁹⁴ Uo. 211.

¹⁹⁵ CORNIFICIUS 2001, 9–10.

¹⁹⁶ MHH 1857, XX. k. 209.

¹⁹⁷ A klasszikus szónoki beszéd felépítésére ld. ALBRECHT 2003, 405–406. illetve CORNIFICIUS 2001, 10.

ságot tegyenek így elnyerve a pasák tetszését: „*assidui ad perdurandum in societate caesaris, ... fuimus suasores.*”¹⁹⁸

Az elbeszélő részben a János király halála utáni eseményekre térnek rá, részletesen elemezve az 1541. évi ostromot. A meggyőzés még mindig cél marad, többször is hangsúlyozzák hűségüket, és leírják az ostromlottak sanyarú helyzetét, hogy szánalmat keltsenek a török vezérkarban. „*quum solam fiduciam caesaris auxiliorum haberemus prae oculis,*” és „*proditores, quos in potestate habere potuimus, digno cruciatu ac nece affecimus.*”¹⁹⁹ A nehéz állapotokra: „*li enim ex magnitudine et frequentia ictuum tormentorum, ... fastigiaque domorum petebantur.*”²⁰⁰ És „*ut vilitatem et insueta hominibus genera cibariorum, exhaustis com meatibus, ... quibus vesci cogebamur.*”²⁰¹

Az *argumentatio* keretében a magyar előkelők a legkülönbözőbb érveket hozzák fel, hogy meggyőzzék arról a pasákat, hogy: „*ut his omnibus consideratis, dissuadeant caesari, ne id voluntatis perficiat in immeritos.*”²⁰² A felsorolt érveket két csoportba lehet osztani: személyes és politikai érvek.

A személyes érveket tovább lehet bontani oly módon, hogy a szultánra vagy a magyarokra vonatkoznak. A török uralkodóra vonatkozó érv tágabb értelemben a politikai érvek csoportjába is tehető, ugyanis azt a lehetőséget vázolja fel a török vezetők előtt, hogy milyen színben fogja feltüntetni a keresztény szövetségesei előtt a szultánt az, hogy mint védelemezőjük támad az oltalmazottaira: „*quid christiani principes, ... cogitabunt, ubi fama emanabit, ... et quod etiam dictu durum est, a tutore violatos, dicturi sunt?*”²⁰³ A többi személyes érv az ártatlan kis gyermek, János Zsigmond, köré csoportosul. Az egyik érv, hogy hogyan tudná kárpótolni Budát Erdély és a Részek, és hogyan lehetne itt királyi pompával körül venni a fiatal herceget?²⁰⁴ A másik érv ennél kicsit súlyosabb, ha János Zsigmond elveszti Budát, akkor ellenségei végsőkig üldözni fogják: „*etenim hunc ipsum infelicem natum contemnent, rejicient, persequentur, tolli procurabunt.*”²⁰⁵ Itt mellékesen megjegyzik, hogy ők is ki lennének taszítva a világból, mint apagyilkosok: „*principum ac nobilitatis parriciadae nuncupabimur.*”²⁰⁶

¹⁹⁸ MHH 1857, XX. k. 201.

¹⁹⁹ Uo. 204., 206.

²⁰⁰ MHH 1857, XX. k. 203.

²⁰¹ Uo. 204.

²⁰² Uo. 208.

²⁰³ Uo. 206.

²⁰⁴ Uo.

²⁰⁵ Uo. 207.

²⁰⁶ Uo.

Az érvelést politikai tárgyú érv nyitja és zárja. A nyitó argumentáció János király és a szultán közötti „szerződésre” vonatkozik. 1529-ben visszaadták neki Budát, és nem csak kölcsönbe kapta, de ha mégis csak kölcsönbe kapták vissza, akkor János hamis reményekkel táplálta az alattvalóit.²⁰⁷ A második érv, hogy Buda a királyi hatalom alapja, a főváros nélkül minden anarchiába süllyed, ahogy ezt Jánosnak 1528-ban meg kellett tapasztalnia: „*sciebat enim haud dubie, adempta regno Buda, majestam quoque eius sublatam, dejectum decus, ...sacra omnia sceleri ac licentiae omnium exposita.*”²⁰⁸ Egyetlen mozzanat volt, amely megragadhatta a pasák figyelmét, hogy a magyar főurak csalódva a szultánban átállnak Ferdinándhoz és őt segítik a padisah ellenében. Ez az érv kétszer szerepel a szövegben, és ez zárja le az érvelési szakaszt.²⁰⁹

Az érvek elrendezése is logikus: politikai típusú érveléssel nyit, azt követi egy vegyes érv, aztán egy személyes, utána két politikai, majd személyes, és végül egy politikai érv: „*illudque fiet, ut in hoc regno difficiliorem fortunam caesari efficiant.*”²¹⁰

A zárószakasz: *peroratio* összegzi a magyar urak tapasztalatait, és teendőit a jövőben: „*et si omnino neutram commitemus, Buda nihilominus periclitabitur, quum nos ipsi, quantum resistere possit.*”²¹¹

A szónoki beszéd nyelvezete mindvégig érzelmileg színezett, képekben gazdag, élénk és sodró ritmusú. A cél a meggyőzés és a szánalom, megértés felkeltése a hallgatóságban. Ezért is írja le olyan élénk színekkel és képekkel a budai ostromot: „*Commemorentur et murorum ruinae, quorum magnap ars hic illic horrore tormentorum incredibili solo aequata.*”²¹²

Azonban minden igyekezet hiába volt, a magyarok sehol sem számíthattak menedékre: „*parumque sane in omnibus praesidii ac pietatis invenissimus.*”²¹³

A magyar urak orációjának párhuzamát találhatjuk meg a Verancsics-hoz köthető kézirat gyűjtemény egyik latinul írodott tanulmányában, amelynek címe: *Successus rerum Hungaricarum anni 1543.*²¹⁴ A dolgozat befejezetlen, Pest 1542-es sikertelen ostromát, illetve az 1543-as oszmán hadjáratot meséli el.²¹⁵ Székesfehérvár ostromakor a székesfehérvári bíró cicerói stílusban felépített dikcióval üdvözli a fényes pasákat, amely hasonlóan a magyar urakéhoz, fiktív.²¹⁶

²⁰⁷ Uo. 206.

²⁰⁸ Uo. 207.

²⁰⁹ Uo.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ Uo. 210.

²¹² Uo. 203.

²¹³ Uo. 217.

²¹⁴ BARTONIEK 1975, 44., 48.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Uo.49.

Ahogy a magyar előkelők esetében ez a beszéd is az író véleményét tükrözi, miszerint, hogy milyen indokok vitték a fehérvári polgárokat arra, hogy átadják a várost.²¹⁷ A szófordulatokban és kifejezésekben is fellelhető párhuzam: a székesfehérvári bíró *passae inclyti* megszólítással hajbókol a pasák előtt, ahogy ezt a magyar urak is teszik: „*Vos vero, passae inclyti, et fateri et testes esse poteritis.*”, ilyen kifejezés még: *celeberrimi passae*.²¹⁸ Mindkét szónoki beszéd jellemzője a naivítás, amikor a szónoki hatás kedvéért olyan elemeket építenek bele a szövegbe, amelyek a valóságos helyzetben biztosan nem hangozhattak el. Ide sorolható a magyar előkelők érve, hogy Buda jelentősége felbecsülhetetlen, nélküle a magyar király báb csupán, ezért hagyja a magyarok kezén a szultán, ezt a magyarok nem mondhatták, mert tökéletesen tisztában voltak vele, hogy pont emiatt foglalja el a magyar királyi székhelyet a szultán.²¹⁹ Ehhez hasonló naivítás tükröződik abban, hogy az éppen meghódolni készülő fehérvári bíró sértéseket vág a pasák szemébe: „*Nec minus eis servimus, quam mancipia, hocque solo secus, quod vestro more veni nos non exponunt*”.²²⁰

Paulo Giovionak, Nocera püspökének, Verancsics Antal Sebenico-ból²²¹

178–181.²²²

Előző évben, amikor Lengyelországban²²³ tartózkodtam, kezembe került történeti munkádnak 28. könyve, köszönhetően a kiváló és nemes Stanislaw Vaponius²²⁴ igyekezetének és gondoskodásának, ezt a könyvet ugyanolyan élvezettel és gyönyörködéssel olvastam, mint azon munkákat illik olvasni, melyek a régi Róma történetírói tollából származnak. Nem merek egy nagy szerző felett merészebben ítélni, különösen felett nem, aki egyrészt bölcséletben, másrészt a jogtudományban oly nagyon jártas vagy. Mégis oly mértékben megközelíted a legnagyobb

²¹⁷ Uo.

²¹⁸ Uo., MHH 1857, XX. k. 201, 206.

²¹⁹ MHH 1857, XX. k. 207.

²²⁰ BARTONIEK 1975, 49.

²²¹ A fordítás alapjául szolgált: MHH 1857, XX. k. 178–181., illetve 186–192. Paulo Giovio Nocera püspöke 1527-től (ma Nocera, Olaszország). Ld. GRENDLER 1999, III. 68. Sebenico: Verancsics Antal szülővárosa: ma Horvátország, Šibenik.

²²² Verancsics Antal egy négy oldalas kísérő levelet fűz munkájához, amit előszónak (praefatio) kell tekintenünk. Fontos információkat közöl Paulo Giovio-val való kapcsolatáról, és saját viszonyáról a történelemhez, illetve a történetíráshoz.

²²³ Izabella királyné 1547-ben Lengyelországba küldte Verancsicsot diplomáciai megbízatással. Krakóban dolgozik ezen a történeti munkáján, innen indul Rómába, Velencében megállva írja hozzá a kísérő levelet. Ld. BARTONIEK 1975, uo.

²²⁴ Lengyel diplomata, Verancsics barátja, több hozzá íródott levele maradt fenn. Ld. MHH 1857, XX. k. kötet 9, 222. illetve BIRNBAUM 1986, 233.

írókat a beszéd ékességében, elegáns stílusban, tekintélyben és tehetségben, hogy a tartalmi kiválóságról és az előadás fényéről ne is beszéljek. És az összes történetíró között, jóllehet nem törekszel arra, hogy Liviusal²²⁵ versenyre kelj, mégis a művelt emberek hasonlóknak vélnek hozzá.

Művedből semmit sem hagysz ki, amit az olvasó csak kívánhat, a történelem minden részét oly alaposan megvizsgálod, és minden egyes korszakát körüljáród, és így egy teljes egészé formálod. Ezt a tökéletességet másoknál, akik korszakunkban tudományokkal foglalkoznak, nem találom, és bátran kijelenthetem, hogy a te történetírásod egyedül igazságos, minden szempontból pártatlan, és mérsekelt. Nem szeretném, hogy azt gondold, hogy ezt csak Neked hangoztatom, jól ismerem az erkölcsös férfiú kötelességét, és a szerénység határait, és tisztában vagyok veled, hogy milyen messze illik futnom, amikor kiváló férfiakat dicsérek, különben hiábavaló volt egyrészt elsajátítani a betűvetés művészetét, ha egyáltalán megtettem ezt, másrészt hiába forogtam érdemes férfiak társaságában. Hanem mivel korunk történéseit, amelyeket mi is megéltünk, nem tudnánk annyira pontosan és hibátlanul felidézni, ahogyan Te leírtad őket.

Tudok véleményt mondani a művedről, ezt már megtettem, és csak csodálni tudom, hogy te mennyire birtokában vagy a hallomásból szerzett ismereteknek különösképpen a távoli és még inkább a szomszédos népek korai történelméről, akik nem fordítottak gondot saját történelmükre, és nem örökítették meg semmilyen módon, hacsaknem a dalokban, amelyeket nagy sietséggel megalkotva gyakran énekeltek a lakomákon, az erényre és az italozásra buzdítva.

Mégis rábukkantam jó néhány dologra, amelyekről úgy tűnik, hogy írnokaid tudatlansága, vagy informátoraid figyelmetlensége miatt kerültek munkád azon fejezetébe, ahol a magyar eseményeket tárgyalod. Mely eseményekről a velem szembeni régi jó indulatodra való tekintettel és arra való törekvéssel úgy vélem, hogy szabad tanácsot adnom Neked, munkád dicsősége miatt, s kívánom, hogy azt, ha Isten szeret engem, az örök halhatatlanságban láthassuk viszont. Más dolgokról semmit sem ígérhetek, mert amihez nem értesz, abba ne szólj bele, elégségesnek látszik számomra azt megtenni, hogy azokról a történeésekről beszéljek, amelyeket láttam és átéltem. Megesik ez a régi idők legkiválóbb íróival is, akik sok mindent tapasztalat útján vetettek papírra, Strabónt²²⁶ említeném, aki földrajzi tárgyú művének hetedik könyvében írja le, hogy a Száva a Drávába folyik,²²⁷ jóllehet mind-

²²⁵ Titus Livius, római történetíró (Kr.e. 59. – Kr.u. 17). Róma történetét összefoglaló munkáját (*Ab urbe condita* – A város alapításától) és az abban megjelenő stílust tekintették a humanista történetírók eszményképüknek. Ld. ALBRECHT 2003, 645.

²²⁶ Ókori geográfus (Kr. e. 64–19). Fő műve: *Geographia*, VII. könyvben írja le a Kárpát-medence földrajzát.

²²⁷ Verancsics itt Antonio Bonfini művéből idéz, aki az első tized első könyvében javítja ki az ókori szerzőt, leírva a Kárpát-medence földrajzát. Ld. BONFINI 1995, 35. (1. 1. 295.)

kettő, az egyik Nándorfehérvárnál,²²⁸ a másik Eszék²²⁹ városától két mérföldre²³⁰ ömlik bele a Dunába, Eszék és Nándorfehérvár között akkora a távolság, amekkora területet Szerém²³¹ vármegye – nem kis kiterjedésű régió – ez egykor a római császárok névadójaként és szülőföldjeként volt híres; fog közre, amint Brodarics István²³² – csanádi, majd pécsi, később váci püspök, barátod, amíg élt, és sohasem feledkezett meg rólad velem együtt, – kiadta a mohácsi ütközetről szóló művében.²³³

Nem lehet ezen csodálkozni, drága Joviusom, de ki lehet nyíltan jelenteni, hogy az emberek elbeszéléseiből nem lehet úgy helyesen történelmet írni, mint ahogy a háborús tapasztalatokból és élményekből, illetve évkönyvek tanulmányozásával; talán ezért is hozta fel néhány egykori író mentségére az események helyes ismeretének hiányát munkájának rövidségére érvként, ezért nem mertek kis csónakkal a mély vízre kievezni. Ha megfigyeljük azokat, akiknek vezetése és parancsnoksága alatt folynak a háborúk, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel nyerik el a főhatalmat, könnyen felismerhetjük, hogy közülük sokan inkább azt akarják, hogy viselt dolgaikat homály fedje, mindaddig, amíg uralkodnak vagy valamilyen jogcímen úrnak nevezik őket, mint hogy írókra bízzák rá magukat, csak azért, nehogy ismeretlenül maradjon emlékü az utókorra; akkor kérdem én, hogyan írjanak azok, akik egyáltalán írnak olyan elbeszélésekből történelmet, amelyeket a köznép nem szépített meg? Így hát bár sokan sok mindent vagy a kapzsiság vagy a félelem miatt összehordanak vagy a jutalom reményében vagy a hata-

²²⁸ Belgrád (ma Szerbia, Belgrád). Nándorfehérvár váráról 1426. tatai szerződésben a szerb despota mondott le I. Zsigmond király javára. Ld. ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 1998, 157.

²²⁹ Ma Horvátország, Osijek.

²³⁰ mérföld: millaria, millarium. Római, európai előzmény. 1236. 1740–8360 m között mozog. Magyar mérföld: 11376 m. Ld. A TÖRTÉNELEM SEGÉDTUDOMÁNYAI 2000, 291.

²³¹ Történeti Magyarország délen fekvő vármegyéje, ma Szerbia. Sirmium városa: Száva-szentdemeter, ma Mitrovica, Szerbia.

²³² Brodarics István (1470–1539). Verancsics Antal idősebb kortársa, szlavóniai kismemesi családból származott. Pécssett kanonok, prépost, kancellár, majd szerémi püspök. 1537-ben nevezik ki váci püspöknek. 1525 szeptemberéig volt II. Lajos magyar király követe Rómában, ekkor ismerkedett meg Paolo Giovio-val, Rómából való távozása után is tartották a kapcsolatot. Ld. BARTONIEK 1975, 8–9.

²³³ Brodarics István Cuspisianus (eredeti nevén: Johannes Spieshayner) – a Habsburg család foglalkoztatásában álló kiváló humanista történétíró – magyarokat bíráló röpirata ellen írta és adta ki később saját röpiratát, melyben részletesen leírta a mohácsi csata előzményeit és az ütközet lefolyását, azt megcáfolandó, hogy a magyarok saját maguk okozták szerencsétlenségüket, ezért nem szorulnak a többi keresztény állam segítségére a török ellen folytatott harcban. Az említett munka címe: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacs verissima descriptio. Ld. BARTONIEK 1975, uo.

lom parancsára történeti tárgyú fércmunkákat; jó néhányan legyenek bár szabadok és nevüket senkinek el nem adók, mégis félrevezetik őket saját indulataik, ahogyan az emberek, sok dolgot a gyűlölet, többet a kegyesség, a legtöbbet a tudatlanság számlájára írva, semmi mást nem hagynak el inkább, mint a megtörtént eseményeket, semmit sem kísérnek jobban figyelemmel, mint amik nem történtek meg, saját képzelődésüket leírva, így a higgadt ítélettel bíró olvasók már az első olvasásnál elhajítják művüket, vagy a második olvasásra már nem hagynak helyet, ezért anynyira távol állnak attól, hogy valamiféle hírnévvel bírjanak a későbbi nemzedékek körében, hiszen a kezdetek kezdetén elbuknak, és híruk elenyésznek. De elég volt ennyi bevezetésnek.

Régi keletű irántad való tiszteletemet új munkával az emlékezetedbe idézem, annál inkább, mivel áprilisban Róma felé ez járt a fejemben, arra fogok törekedni, hogy jelenlegi feladatom miatt megszakadt levelezésünket²³⁴ nagy szorgalommal Nálad bepótolhassam, történeti munkád kiváló és tehetségedet bizonyító könyve lehetőséget ad, hogy ígéretemet beválthassam. Utamra indulva művedet vettem magam mellé társnak, és a dolgokat a fogadóknak átgondoltam, a nyugalom óráiban, miből igen kevés jutott osztályrészemül, és akkor sem tökéletesen, ugyanis sietnem kellett, ebbe a kis iratba összegyűjtöm a történelmünk helyes ismeretének tanulmányozásával; eldöntöttem, hogy előre küldöm Hozzád, nehogy teljesen üres kézzel menjek. Minden igyekezetemmel arra törekszem, hogy ezt a munkát fogadd el tőlem az isteni tehetségeddel, és hogy innen ítéld meg, hogy mennyire vágyom arra, hogy ezeket te – Jovius – megértsd, hogy neved és tiszteleted érdekében fáradozok őszintén, és azt szeretném, hogy a törekvésem, munkám jóindulattal táruljon fel előtted.

Élj boldogul. Velence, 1548. 05. 22.

186–192.²³⁵

Werbőczy István²³⁶ kiváló szónok volt, komoly befolyással bírt, a legelső köze tartozott. Jellemét egyszerűséggel és őszinteséggel lehet jellemezni inkább,

²³⁴ Veranics Antal hasonlóan a korszak többi humanistájához tudós barátaival levelek segítségével tartotta a kapcsolatot. A „societas litteraria” alapja a középkori barbárságtól megtisztított, antik hagyományokat őrző latin nyelv volt. Ld. BIRNBAUM 1986, 235. illetve BÓNIS 1971, 326.

²³⁵ Miközben elmeséli Verancsics a magyar urak tanácskozását a táborba való utazásról, Werbőczy István utolsó hónapjait és halálát részletesen leírja barátjának egy rövid történet keretében. Verancsics ily módon szeretne egy plasztikus képet adni a 16. század egyik legellentmondásosabb politikusáról.

²³⁶ *Werbőczy István* (1458, Verbőc – 1541. 10. 13., Buda): ítélőmester, királyi személynök, nádor és főkancellár. Köznemesi család sarja. Szapolyai párthoz csatlakozott, a Hármaskönyv szerzője. 1525-ben lett nádor, 1526-ban lemondatták, száműzték. Mohács után János király mellé állt. Török barátságáról volt híres, háromszor volt követségben a

mint furfanggal és ügyeskedéssel, senkitől nem állt távolabb rendjének gonoszsága. Ezért a rosszindulatú törökökben is rendkívül megbízott.²³⁷

Háromszor volt követségben Szulejmánnál,²³⁸ János király²³⁹ nevében járt közben a király szultánnal való barátsága, szövetsége, a királyság tényleges státusza és a fiának az öröklése érdekében.²⁴⁰ {...}

Ezért jobban megbízott, – a török jogrendszerben és diplomáciai szokásokban járatlan idős emberként –, mint kellett volna, a barbárban, akinek Mohamed próféta törvénye értelmében név szerint ellenségként vannak megjelölve a keresztények, akikkel szemben nemcsak adott szavát szegheti meg, hanem büntetlenül esküvel átejtheti őket. Werbőczy makacsul kiállt Szulejmán szavahihetősége mellett, és csaknem egyedül érvelt amellett, hogy el lehet menni félelem nélkül a szultán táborába. Ezért később sajnálatos módon és igen gyorsan utolérte a halál.

Mivel már a szultán álnok tettét követően küldték vissza Werbőczyt Budára, hogy saját népének jogait képviselje,²⁴¹ saját magát kezdte el átkozni és azt mondani, hogy ő volt az, akinek, ha nem lett volna akkora bizodalma a szultán adott szavában, Buda az ország szíve nem veszett volna el.

Alig töltött el két hónapot a hivatalában, a harmadik hónapban a belső szerveinek betegsége folytán meghalt, miután vendégül látta Szulejmán,²⁴² az első budai pasa egy lakomán; így megalapozott volt a mérgezés gyanúja.

Nem mulaszthatom el, hogy teljes terjedelmében elmeséljem, miben állt a gyanú gondolata.

Werbőczy igen buzgó volt vallásában, megmutatta, hogy tettekkel lehet tökéletesebben megvallani a hitet, csaknem minden évben a törökök rabszolgáit, akikre lehetőség nyílt, a saját pénzén kiváltotta. Azok közül, – akiket utolsó konstantinápolyi követsége alkalmával váltott meg,²⁴³ a szultán engedélyével, fel is szabadította őket, – egyet, aki előkelő családból született, saját szolgálatába fogad-

---

szultánnál, 1541-ben a török által elfoglalt Budán kádiként működött, de pár hónap múlva meghalt. Ld. MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON 1981, II. 1039–1040.

²³⁷ Naivitása miatt a törökök rossz természetében megbízott, mert ő maga nem ismerte az intrikát, ármányt.

²³⁸ I. (Nagy) Szulejmán (1494–1566, uralkodott: 1520–1566).

²³⁹ I. (Szapolyai) János magyar király (1486–1540, uralkodott: 1526–1540).

²⁴⁰ „és mindjárt Eszéki János pécsi püspököt s Werbőczy István kancelláriust Konstantinápolyban útra indíták, nagy bőséges ajándékokkal, melyeket Szulimánnak s az vezéreknek bemutatniok kellene, adván kezekben.” Ld. ISTVÁNNFFY 2003, I/2. 38.

²⁴¹ „Budában ő kípiben hagyá Szolimán passát, az Werbeczy Istvánt mellette hagyá, csak pro forma, magyarokért.” Ld. MEMORIA RERUM 1981, 89.

²⁴² Később, a 219. oldalon visszatér Szulejmán pasa tetteire.

²⁴³ 1540 nyarán küldte el János király a főkancellárt, és Eszéky Jánost Szulejmánhoz, hogy biztosítsa fia öröklését.

ta, mivel az emberi nagysága és az ügyek intézésében való tehetsége hasonlított családjának kiválóságához.

Egy bizonyos napon hintóba szállt, ugyanis köszvényben szenvedett, és egyébként nem is tudott már lovagolni igen hajlott kora miatt, így ment el megszo- kott módon a tanácsba, hogy a pasa előtt képviselje a magyarok jogait.

Miután közel ért a pasa házához, bár pártfogoltjainak nagy tömege körbe vette, a pasa testőrei, akik mindennap fogadták hivatala miatt uruk parancsára a jeles férfiút, és akik azon a napon többen voltak, mint máskor, Werbőczynek nem tisztelegve, dühösen azonnal a fogolynak rontottak, megragadták a hajánál fogva, az utca közepén lecsupaszították nyakát, levágták a fejét, miközben a többiek el- borzadtak és döbbsenten álltak. Innen gyorsan, egy szót sem szólva, visszatértek az őrhelyükre.

Werbőczy, alig halotta meg a szörnyű hírt, miután már a szerencsétlen em- ber holtan hevert a földön, kidugta a fejét a hintóból és így kérdezősködött, hogy mi történhetett, mert hiszen gondolni sem tudott volna egy ilyen istentelen tetre.

Miután megmutatták a levágott fejet ott, a holttestét meg amott és elmond- ták, hogy az okot senki sem ismeri, nehezen és fájdalmasan sóhajtott fel, kezével ütötte mellét; és amikor a török pasa, aki abban az évben lett a város vezetője, ahogy már mondtuk volt, az ő kocsija mellett ment el, rákiáltott és azt üvöltötte, hogy milyen szörnyűség történt; azonnal megfordította hintáját, amelyet nyolc ló húzott, és megparancsolta, hogy hajtsanak haza.

Alig ért ki abból az utcából, új hírnökök rohantak hozzá, és azokat mások követték, kérlelték, hogy maradjon nyugodt, visszahívták a pasához, és ne tulajdo- nítson nagy jelentőséget a bűnös szolga halálának, az ő élete és az övéi élete nincs veszélyben; a bűnös szolga ügyét ne értékelje sokra, a pasától majd értesül arról, hogy az illető megérdemelte a halált, és hogy vizsgálat nélkül kell azokat megbün- tetni, akik elárulták a szultánt.²⁴⁴

Sokáig kardoskodott amellet, hogy haza megy, inkább a hitszegők álnok- sága miatt érzett dühe, mint a félelem vezérelte, többször kikiabálta a tér közepén az istentelen gaztettet, és hogy az erőszakoskodók kegyetlensége nyomán a jog és a rend felborult, ugyanígy azt is, hogy a szultán, a legigazságosabb uralkodó nem tudja, hogy a kinevezett vezetői bűnös és semmirekellő emberek.

Mégis a barátai meggyőzték, és egyébként ő maga is saját értelménél fogva többre értékelve saját hivatalát engedett, tudniillik attól félt, nehogy az erőszak ő ellene forduljon, és méltatlanabban hurcolják a pasához, igen gyorsan döntés szüle- tett arról, ami kicsit később megtörtént.

Azonban amikor megérkezett a gyűlésre, noha a pasa a „szénátorokkal” együtt felállt előtte, és kérlelték nyájas és hízelkedő beszéddel, hogy foglaljon he- lyet, ő mindezt elhárította magától csodálatra méltó vakmerőséggel, egy szenátor-

nál is több, bátorsággal beszélt: nem ül le és semmit sem tesz addig, amíg nem kap számadást arról, hogy miért gyilkolták meg egyik emberét, és amíg nem adnak a magyarázatot az ártatlan ember megölése ügyében, úgy tekinti, hogy ezt a tettet az ő tekintélyének legnagyobb sérelmére követték el.

Mivel nem tudta mérsékelni jogos fájdmát, szavak segítségével fejezte ki, és úgy tűnt, hogy szavai miatt a pasa és ülnökei igen szégyellik magukat. Mindkét fél kezdett dühbe gurulni, kiváltképp a törökök, mivel Werbőczy nem mutatott irántuk semmifajta kedvességet, és semmilyen hízélgés hatására nem volt hajlandó lecsillapodni és megnyugodni, és Werbőczy is, mivel nem hoztak fel semmilyen olyan érvet a megölt emberrel kapcsolatban, amely elég alkalmasnak látszott meggyilkolásának mentségére. Ezzel a beszéddel semmi mást nem ért el, mint hogy a feldühösített törököktől ő is dülva–fúlva távozott.

Amikor eltávozván lement a lépcsőn, úgy tartják, hogy az átkozódva emlegette azokat, neveket nem mondva, noha eléggé elkeseredetten panaszkodott a sértetlenségükről. Ez a szó a barátai szerint azt jelentette – és egy megbízható tanúnak lehet hinni, hogy saját társait vádolta – Fráter Györgyöt²⁴⁵ és Petrovics Pétert²⁴⁶ – és szemrehányásokat tett nekik, – akiknek a döntése következményeként ebbe a börtönbe és veszélybe sodródott – mivel azok megőrizhették szabadságukat.

Következő nap a pasa embereket küldött utána, akik vállalkoztak arra, hogy megengesztelik Werbőczyt, és mindent megígérnek neki az ő részéről ezzel az ügyel kapcsolatban, bármit is kérne a főkancellár, mivel félt a szultán haragjától, akinek nemcsak saját magával és a magyar nemzettel, hanem a király fiával és budai polgárokkal szembeni méltányos viselkedését és jóságát Werbőczy gyakran ismételte, és felemlgette panaszos szavakkal, és nyíltan kijelentette, hogy nem fog

²⁴⁵ *Fráter György* (1482, Horvátország – 1551. 12. 17., Alvinc): családi nevén Utiešenić, édesanyja nevén Martinušević, bíboros, horvát kisnemesi származású államférfi. Corvin János herceg udvarában nevelkedett, utána került özvegy Szapolyai Istvánnéhoz, majd Szapolyai János szolgálatába állt, végül a pálos rend tagja lett. Sajóládi perjel, 1528-tól állt I. János szolgálatába, 1534-től váradi püspök. Komoly szerepe volt a váradi béke (1538) megkötésében, 1540 nyarán a haldokló király őt jelöli meg fia gyámjának, 1541 folyamán megvédi Budát I. Ferdinánd ellen, de a törökök ellen már kudarcot vall. 1541 decemberében megkötö a gyalui szerződést, de végül nem tartja be. 1542-ben kincstartósága mellett megkapja a kormányzói posztot, és elkezd szervezni az önálló erdélyi államot. 1551-ben újra megegyezik I. Ferdinánddal, lemondítja a királynét, ezért erdélyi vajda, esztergomi érsek és bíboros lesz. I. Ferdinánd nem bízva benne Castaldóval 1551 decemberében meggyilkoltatja. Ld. MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON 1981, I. 539–540.

²⁴⁶ *Petrovics Péter* (1485–1557, Kolozsvár): tiszántúli nagybirtokos, Pozsega vármegyéből származó szerb család sarja, Szapolyai János rokona és rendíthetetlen híve. 1531-ben Lippa várának kapitánya, 1534-ben temesi bán, János Zsigmond gyámja. A török szövetség híve, Fráter György ellenfele, 1556-ban az ő segítségével tér vissza Erdélybe Izabella és fia. Ld. Uo. II. kötet. 410.

soha ilyen jogtalanságot eltérni, soha nem kapott a budai pasa ekkora cselekvési szabadságot a szultán alattvalóival szemben, és nem sokáig fog itt uralkodni ez a kegyetlen ember, amíg ő él.

Azonban hiába fáradtak, mivel Werbőczy megparancsolta a szolgáltnak, hogy készítsék elő a kocsit, gyűjtsenek össze minden háztartási eszközt, és készüljenek fel Buda elhagyására, és már mindent elrendeztek, és hozzátették a poggyászhoz.

Egyszer csak a pasától hozzá futnak jeles férfiak, egyesek kedves szavak és érvek felsorakoztatásával le tudják beszélni, és vissza tudják tartani a távozástól, a többiek a kocsiról leszedvén a terhet a saját hátukon viszik be a házba a poggyászt, messzire elkergetve a szolgáltnak, Werbőczynek megígérik, hogy az óhaja szerint minden későbbi ügy Szulejmán pasa elé kerül, csak a pasa egyetlen hibájába, amit már elkövetett, törődjön bele. Többé sem az ő emberei, sem a többi keresztény ellen nem fognak semmit tenni a pasa nevében beleegyezése és tanácsa nélkül.

Miután ezek meggyőzték Werbőczyt, megbékélt a pasával, inkább tette, mint őszintén, ugyanis nem tehetett másként, mivel a felső vezetők titkos parancsa alapján előkelő fogoly volt a legfőbb tiszteletadás és szabadság ürügyével álcázva.

Pár nappal később, hiszen szokásához híven több más alkalommal is meghívta a pasa magához az ünnepi lakomájára. Ezen a lakomán, amely igen nagy pompával és fénnel lett megrendezve, Werbőczynek mérgezett italt szolgáltak fel, amely azonnal hat és gyors halálhoz vezet, és még mielőtt a szultánhoz felterjeszthette volna panaszeit, meghalt, és amely lakomán boros kupákat ürítettek a császár egészségére, János Zsigmond elkövetkező boldog életére, Magyarország szerencsés jövőjére hazug könyörgések formájában. Szinte teljesen nyíltan követték el az egész rémtettet, a köznép ismerete nem tért el erről az oly szörnyű és istentelen tetről.

Ezen a napon, amelyen későn tért haza Werbőczy, az éjszaka beálltával egyáltalán semmilyen fájdalmat nem érzett testében, talán addig, amíg az egész testében szétfolyt méreg nem kezdett el hatni. Következő nap bélgörcs kezdte el kínozni, és lassan–lassan, mielőtt beesteledett volna, szavai elerőtlenedtek, teste oly mértékben felfújódott, hogy feje, nyaka, kezei, lábai és ujjai is elvesztették formájukat, és az egészet nevezhetnéd hordónak, vagy inkább hústömegnek, mint emberi testnek, gondolhatnád azt is, hogy száját, szeméit és körmeit nem a természet rakta a nekik megfelelő helyre, hanem máshonnan függesztette őket a helyükre.

Mindenkit félelem és sajnálkozás töltött el, és akik ott voltak, némán átkozták a törökök hitszegését és kegyetlenségét. Így telt az idő, és a harmadik napon, amikor már rég a török testőrök, akiket a pasa küldött, örködtek házának kapuja előtt, kizárva a tömeget, nehogy még jobban kitudódjon, amit semmirekellő módon elkövettek, az emberek igen nagy számban gyűltek össze a helyszínen, hogy saját szemükkel lássák ezt az oly szörnyű esetet.

Éjjel, éjfél után két órával kilehelte a lelkét, a keresztény rítus szerinti temetésre elő készítették a testét nagy odafigyeléssel. Azonban még azt sem engedték meg a törökök, hogy azt a munkát felügyelet nélkül végezzék el, amit utoljára a halottaknak tartozunk megtenni; makacson követelték ugyanis, hogy a balzsamozásnál és a test koporsóba helyezésénél, – amelyben a temetésre kellett vinni Werbőczyt, – jelen legyenek, a legszigorúbb parancsal megtiltották, hogy a holttestet, amíg elviszik, felravatalozzák, nehogy az eltorzult holttestet sokáig nézegethessék és sajnálkozzanak felette az emberek.

Javait és értékeit érintetlenül hagyták a törökök, teljes bútorzata, arany és ezüstneműi, pénze és ruházata hiánytalanul fiához, Imréhez került.²⁴⁷ Szolgáinak, klienseinek és azoknak, akiket saját pénzéből fizetett, engedték, hogy családjukkal együtt háborítatlanul elhagyják Budát.

Egyetlen parancsa volt a pasának, amit az emberei végrehajtottak, midőn meghalt Werbőczy, összes magán holmiját, és bármije is volt a magániratai között és leveles szekrényében, elkobozták; válogatott leveleit és török diplomáciai iratait, amelyeket megtaláltak, mind eltulajdonították. Miután meggyilkolták az előkelő férfiút, ebből a tettükből jól lehetett látni, hogy mennyire el akarták bűjtatni hitszegésüket egy ilyen látszat mögé, hiszen ennek előtte meggyilkolták az előkelő férfiút.

A temetés és a gyászmenet nem nélkülözte a pompát, az őt megillető tiszteletet nem másként rótták le neki, mint vallásunk előírása szerint, mivel megengedte a pasa, hogy a közeli falvak és települések papjai is eljöjjenek, akik megmenekültek a legutóbbi vészből, mintha Budán semmilyen ellenség nem ejtett volna sebet.

[A szöveget lektorálta: Dr. Kárpáti András, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Klasszika–Filológia Tanszék, Dr. Jankovits László, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.]

---

²⁴⁷ Werbőczy István fia, Buda elvesztése után azért küzdött, hogy Baranya és Tolna vármegyék magyar kézen maradjanak, azonban ezzel kapcsolatban 1545 végére minden remény szertefoszlott, ezért Werbőczy Imre erdélyi birtokaira vonult vissza. Hőstetteit Verancsics ifjabb kortársa, Tinódi L. Sebestyén örökölte meg Krónikájában: *Verbőczy Imreinek Kászon hadával kozári mezőn viadalja*. „Ő magában Kászon azon bosszonkodik, hogy Verbőczy Imre véle tusakodik, oly gyakor csatákkal véle ellenkodik, őtet elveszteni, azon igyekszik.”, „Éljen jó Verbőczy sokat ez világban, Isten megtarcsa jó akarattyában.”. Ld. TINÓDI 1984, 458., 463.

Összegzés

Verancsics Antal humanizmusáról kialakult képbe tökéletesen beleillik a Buda elfoglalásáról szóló tanulmánya. Stílusa, jellemábrázolási módszere, történetfilozófiai gondolatai, kiváló latinitása mind azt bizonyítják, hogy a 16. század egyik legkiválóbb magyar történetírója volt.

A magyarság 16. századi nagy tragédiáját feldolgozó írása elsöre nem egy gondosan megszerkesztett mű benyomását kelti, azonban ha jobban megvizsgáljuk a szöveg belső logikáját, azonnal szembetűnik, hogy minden egyes esemény szorosan kapcsolódik az előzőhöz, vagy az őt követőhöz. Műfajának pontos meghatározása is problémás, hiszen levél formájában íródott, de az egyszerű kommentárból történeti monográfia nő ki.

Tanulmányom középpontjában a török szultán táborában lezajlott események és a magyar főváros megszállása áll. Emellett még egy önálló, rövid történetet iktatott bele a szövegbe Verancsics Antal: Werbőczy István utolsó hónapjairól és haláláról. A Werbőczy-történet, akár az egész mű, komoly morális tanúságot hordoz magában, amit az író többször is hangsúlyoz: ne bízz a törökben! A törökök álszentségét, hitszegését állandóan felemlgeti, a perfidia, dolum kifejezések az oszmánok állandó eposzi jelzőivé válnak. Uralkodójuk szinte mindent a szerencse és Isten segítségével ért el, a fortuna adta kezére Budát is, nem saját érdeme volt, hogy elfoglalta a várost. Velük szemben állnak a kereszténységet képviselő magyarok, és királyuk, akire a szelídség, hűség és a jóság jellemző, és akiknek a megalázkodás jut osztályrészül, illetve, hogy saját városukért kell esdekelnük a szultán előtt. Az egyének jellemzésénél megmutatkozik a humanista történetíró realizmusa, kiemeli honfitársai egyéni hibáit, amelyeken ebben a sorsdöntő pillanatban egy ország sorsa múltott (Werbőczy naivitása).

Szigorú forráskritikai mércéjének megpróbál megfelelni, bár személyes tapasztalat híján jórészt kénytelen elbeszélésekre hagyatkozni az 1541-es ostrom leírásánál. Fontosnak tartja az antik auktorok imitálását, és stílusuk alkalmazását, de nem híve a lelketlen másolásnak. A legfőbb antik minta munkájában Livius volt, akinek stílusát, mesélő kedvét átvitte az akkori magyar valóságba. Szívesen alkalmazza a szónoki beszédet, leginkább az események fordulópontjainál, példa erre a magyar urak szónoklata a török táborban. Az oráció, mint egy válaszfal áll a szöveg mértani közepén, ahonnan lehet előre és hátra egyaránt tekinteni, meglátni saját tévedéseinket, és az azoknak megoldását. Az igazi tragédia azonban az, hogy a magyarságnak nincs kiút, nekik ezzel a beszéddel egy több mint ötszáz éves korszak zárult le végérvényesen, az utána következő már teljesen más lesz, ahol nem ők lesznek a főszereplők.

FORRÁSKIADVÁNYOK

MHH 1857 XX. k. = Verancsics Antal esztergomi érsek és magyar királyi helytartó összes munkái. In: *Monumenta Hungariae Historica*. Kiadja: SZALAY László – WENZEL Gusztáv. Második osztály: Írók. Pest, 1857. I. kötet (az összesített sorozatban XX. kötet). 178–226.

EMLÉKIRATOK, TÖRTÉNETI MUNKÁK

BONFINI 1995

BONFINI, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford.: Kulcsár Péter. Budapest, 1995.

ISTVÁNFFY 2003

ISTVÁNFFY Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája* (Tállyai Pál XVII. századi fordításában). Szerk.: BENITS Péter. Budapest, 2003. I/2.

KLANICZAY 1982

Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Szerk.: KLANICZAY Tibor. Budapest, 1982.

MEMORIA RERUM 1981

MEMORIA RERUM (1504–1566). Szerk.: BESSENYEI József. Budapest, 1981.

OLÁH 2000

OLÁH Miklós: *Hungária*. Ford.: NÉMETH Béla. Budapest, 2000.

RANSANUS 1999

RANSANUS, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Ford.: BLAZOVICH László – GALÁNTAI Erzsébet. Budapest, 1999.

SZAMOSKÖZY 1981

SZAMOSKÖZY István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Ford.: BORZSÁK István. Budapest, 1981.

SZERÉMY 1961

SZERÉMY György: *Magyarország romlásáról*. Ford.: Székely György. Budapest, 1961.

THUKÜDIDÉSZ 1999

THUKÜDIDÉSZ: *A peloponnészoszi háború*. Ford.: MURAKÖZY Gyula. Budapest, 1999.

TINÓDI 1984

TINÓDI Sebestyén: *Krónika*. Szerk.: SUGÁR István – SZAKÁLY Ferenc. Budapest, 1984.

FELDOLGOZÁSOK

ALBRECHT 2003

ALBRECHT, Michael: *A római irodalom története*. Ford.: TAR Ibolya. Budapest, 2003. I. kötet.

BARLAY 2001

BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág (Fejezetek a Mohács utáni reneszánszból)*. Budapest, 2001. (Reprint.)

BARTA 1979

BARTA Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979.

BARTONIEK 1975

BARTONIEK Emma: *Fejezetek a 16.–17. századi magyarországi történetírás köréből*. Budapest, 1975.

BIRNBAUM 1986

BIRNBAUM, Marianna: *Humanists in a shattered world (Croatian and Hungarian Latinity in the 16. Century)*. Budapest, 1986.

BÓNIS 1971

BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, 1971.

BURKE 1999

BURKE, Peter: *Az olasz reneszánsz*. Budapest, 1999.

COLLINGWOOD 1987

COLLINGWOOD, Robin: *A történelem eszméje*. Budapest, 1987.

CORNIFICIUS 2001

CORNIFICIUS: *A. C. Herreniusnak ajánlott retorika*. Ford.: ADAMIK Tamás. Budapest, 2001.

ENGEL – KRISTÓ – KUBINYI 1998

ENGEL Pál – KRISTÓ Gyula – KUBINYI András: *Magyarország története (1301–1526)*. Budapest, 1998.

FINÁCZY 1986

FINÁCZY Ernő: *A reneszánsz kori nevelés története*. Budapest, 1986 (Reprint.)

FUETER 1911

FUETER, Eduard (von.): *Geschichte der neueren Historiographie*. München, 1911.

GUNST 1995

GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995.

HERCZEG 1985

HERCZEG Gyula: *A régi magyar próza stílusformái*. Budapest, 1985.

- JANKOVITS 1996
JANKOVITS László – KECSKEMÉTI Gábor (szerk.): *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*. Pécs, 1996.
- KATUS 2000
KATUS László: *A középkor története*. Budapest, 2000.
- KLANICZAY 1964
KLANICZAY Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig*. Budapest, 1964. I. kötet.
- KÁLDY–NAGY 1974
KÁLDY–NAGY Gyula: *Szulejmán*. Budapest, 1974.
- KLANICZAY 1985
KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadékai*. Budapest, 1985.
- MARKIS 1976
MARKIS Simon: *Rotterdami Erasmus*. Budapest, 1976.
- SULICÁ 1907
SULICÁ, Szilárd: *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozású forrásaihoz*. Budapest, 1907.
- SZILÁGYI – RITOÓK – SARKADY 1968
SZILÁGYI János György – RITOÓK Zsigmond – SARKADY János: *A görög kultúra aranykora*. Budapest, 1968.
- ZIMMERMANN 1995
ZIMMERMANN, T. C. Price: *Paolo Giovio (The Historian and the Crisis of Sixteenth Century Italy)*. Princeton, 1995.

TANULMÁNYOK

- ACSÁDY 1898
ACSÁDY Ignác: Verancsics Antal és Szerémy György. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1898.
- ÁCS 1999
ÁCS Pál: Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában. In: *Vigilia* 1999.
- BORZSÁK 1989/1990
BORZSÁK István: Livius magyarországi utókora. In: *Antik Tanulmányok* 1989/1990.
- GÖZSY 2004
GÖZSY Zoltán: Verancsics Antal, a történetíró. (kézirat). Elhangzott: *Verancsics Antal és kora* c. konferencián, Miskolc, 2004. november. 05. 3.
- HUSZTI 1943
HUSZTI József: Livius Magyarországon. In: *Olasz Szemle* 1943.

SÖRÖS 1897

SÖRÖS Pongrác: Verancsics Antal az erdélyi udvarnál. In: *Magyar Sion* 1897/12.

SZALAY 2000

SZALAY László: Werbőczy István és Verancsics Antal. In: *Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk.: SOÓS István. Budapest, 2000.

VÁSÁRHELYI 1978

VÁSÁRHELYI Judit: Két 16. századi magyar ciceroniánus. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1978/3.

KÉZIKÖNYVEK, LEXIKONOK, ENCIKLOPÉDIÁK

BERTÉNYI 2001

BERTÉNYI Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, 2001.

DOMANOVSKY 1991

DOMANOVSKY Sándor: Magyar művelődéstörténet. III. kötet. In: *A kereszténység védőbástyája*. Budapest, 1991. (Reprint.)

GRENDLER 1999

GRENDLER, Paul F. (ed.): *Encyclopedia of the Renaissance*. III. kötet. New York, 1999. III. kötet.

BEKE 2003

BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi Érsekek (1001–2003)*. Budapest, 2003.

KENYERES 1981

KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. I–II. kötet. Budapest, 1981.

NAGY 2002

NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal (elektronikus dokumentum)*. Budapest, 2002.

MELLÉKLET

1. ábra

Buda városa és a királyi vár a 16. század első felében (rézmetszet)

E. S. T. I. ANT. VERANCIO ANN. NATC
O. I. F. R. III. QVINQ. ECCLES. EP. O. SACR
ROM. REG. DE PACE APVD
TVR. ORAT. MELCHIOF
LORCK PICT. BENEVOL
ERGO. F. CONSTANTINOP.
MDLV.

2. ábra

Verancsics Antal, egri püspök (rézmetszet)

3. ábra

Paolo Giovio: Dialogo dell'impresie militari et amorose. Lyone, 1574. 90–91. p.

4. ábra

I. (Nagy) Szulejmán (1520–1566)

5. ábra
Izabella magyar királyné (1519–1559)

6. ábra
Szapolyai János Zsigmond választott magyar király, erdélyi fejedelem (1540–1571)

7. ábra

Werbőczy István főkancellár, nádor (1458–1541)

8. ábra

Fráter György (1482–1551)